

**UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA”
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ „DUMITRU STĂNILOAE”
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE ORTODOXĂ**

TEZĂ DE DOCTORAT

**IDENTITATEA EMBRIONULUI UMAN
DIN
PERSPECTIVĂ TEOLOGICĂ ȘI BIOETICĂ**

-REZUMAT-

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC,
PROF. DR. PR. GHEORGHE POPA**

**DOCTORAND,
CERNAT PETRU**

**IAȘI
2021**

CUPRINSUL REZUMATULUI

INTRODUCERE.....	3
MOTIVAȚIA ALEGERII TEMEI ȘI OBIECTIVELE PROPUSE.....	4
METODOLOGIA CERCETĂRII.....	6
STADIUL CERCETĂRIILOR.....	8
STRUCTURA TEZEI.....	13
PRECIZĂRI CONCEPTUALE.....	18
CONCLUZIILE CERCETĂRII.....	20
CUPRINSUL LUCRĂRII IN EXTENSO.....	25
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	29

INTRODUCERE

În orice epocă istorică omul a fost însoțit de „fascinația originilor”. Întrebările „de unde vin?” „când încep să exist?” sau „încotro mă îndrept?” au făcut parte întotdeauna din căutările, uneori fără răspuns, ale geniului uman. Ca toate perioadele istorice și secolul XXI are propriile încercări de a întâmpina aceste întrebări. Aceste încercări sunt îmbibate, nu se putea altfel, de rezultatele progresului tehnologic. Poate cea mai mare ispită în care poate cădea omul recent este să creadă că orice întrebare sau provocare are o soluție tehnică și poate fi escaladată fără a lăsa vreo urmă de enigmatic.

Embrionul uman este un asemenea purtător al enigmei originilor. El se află în centrul dezbaterilor contemporane mai ales de când tehnicile de fertilizare in vitro permit crearea de embrioni în laboratoare, deci în afara uterului matern. Această posibilitate tehnică formidabilă i-a permis omului să acționeze asupra embrionilor încă de la fecundare, iar aici amintim tehnicile de editare genetică care speră să contribuie la eradicarea unor boli incurabile. Trebuie să notăm schimbarea de paradigmă: din purtător al enigmei începutului vieții embrionul devine apanajul politicilor de sănătate publică și speranța umanității în lupta unor boli precum cancerul sau diferite boli congenitale. Întrebările care se ridică arată impasul moral contemporan: Ce valoare are viața unui embrion uman? Are valoarea unei ființe umane, unei persoane umane? Are valoarea unei aglomerări oarecare de celule? Ce anume diferențiază un embrion de un conglomerat de celule? Putem sacrifica popoare de embrioni în lupta contra bolilor?

În spatele acestor întrebări se profilează altele: ce anume este o ființă umană? Din ce moment anume trebuie considerată ea ca atare? Pe ce criterii se poate vorbi de o eventuală schimbare de statut între zămislire și naștere?

Deși sunt întrebări actuale, a căror acuitate contemporană este de la sine înțeleasă, o incursiune în zorii creștinismului ne va releva faptul că agenda morală și intelectuală a epocii cuprindea aceleași întrebări. În acea epocă se cugeta la asemenea întrebări deja de șase secole, ceea ce înseamnă că reflecția asupra embrionului are cel puțin 2600 de ani. Această constatare poate „zgâria” vanitatea omului recent, obsedat să deconstruiască și să redefinească totul, care crede despre sine că el deține cu adevărat toate datele problemei, iar trecutul nu-i mai poate spune nimic impresionant. De aceea, credem că merită osteneala unui drum înapoi, care să ne arate cum întâmpinau primii creștini aceste întrebări, seculare deja pe vremea lor, și să ne întrebăm în ce măsură creștinismul a dat răspunsuri specifice, precum și dacă aceste răspunsuri ne pot ajuta în dezbaterile contemporane.

În teologia creștină se vorbește de momentul însuflețirii embrionului, moment după care umanitatea deplină a embrionului nu mai este pusă la îndoială. Prezența unui suflet rațional creat de Dumnezeu face din embrion o individualitate umană, numai că această prezență a fost văzută când la zămislire (însuflețire imediată), când la formare, la 40 de zile de la zămislire (însuflețire ulterioară sau progresivă). O reverberație contemporană a acestei situații este momentul în care experimentul pe embrion devine ilicit (până în mai 2021 era recunoscută internațional limita de 14 zile, care de atunci a început să fie chestionată). O altă replică în contemporaneitate este discuția despre pre-embriion și despre etapa formării liniei primitive: iar aici se invocă întrebarea din ce moment nu mai este același, din ce moment există o schimbare, un salt calitativ. Cât despre sufletul prezent încă la concepție, un semn al acestei prezențe poate fi garnitura genetică diploidă a zigotului?

Specificul antropologiei creștine este legat de insistența pe unitatea compusului uman (suflet rațional și trup), susținută și întărită de Întruparea Fiului lui Dumnezeu și dogma învierii. Cu alte cuvinte, un creștin nu poate vedea în embrion un simplu conglomerat de celule. Chiar dacă manifestarea sufletului nu este evidentă, întregul omenesc pornește pe calea dezvoltării biologice și asemănării cu Dumnezeu încă de la zămislire, de aceea embrionul este prețios și i se cuvine considerație.

Motivația alegerii temei și obiectivele propuse

Tema de cercetare „Identitatea embrionului uman din perspectivă teologică și bioetică” a fost aleasă din dorința de a descifra un cadru de dialog între teologie, filosofie și lumea științelor cu privire la „cartea de identitate” a embrionului uman. Istoria creștină ne dovedește că a existat întotdeauna un dialog constant, uneori chiar aprins, între Revelație și știința profană, care în epoca de început a creștinismului era reprezentată de filosofie. Credem că și astăzi din acest dialog se poate ivi o reflecție propriu-zis creștină, care analizând datele științei, întemeiază pe Sfânta Scriptură și teologia patristică, o reflecție propriu-zis teologică.

De o întâlnire personală cu un asemenea posibil cadru am avut onoarea să beneficiaz la un curs de bioetică din cadrul masteratului de Misiune și slujire pastorală pe care l-am urmat între anii 2015-2017. Ajunși cu problematizarea la statutul embrionului uman și explicându-ne stadiile embrionare de dezvoltare umană, Dl. Profesor Sebastian Moldovan a îmbrăcat „haina” interdisciplinarității și ne-a purtat intelectual prin recente progrese științifice, dar și prin antropologia fascinantă și extrem de actuală a Sfântului Maxim Mărturisitorul. Rezultatul în plan personal a fost dorința de a „mâna mai la adânc” în această problematică, care s-a

concretizat inițial printr-o firavă lucrare de seminar despre statutul embrionului uman. În aceeași perioadă a studiilor masterale, un unchi și o mătușă obțineau doi gemeni prin fertilizare in vitro, ocazie cu care am fost întrebat despre opinia Bisericii cu privire la această tehnică și cu privire la soarta embrionilor congelați.

Frământările intelectuale, morale, dar și cele de ordin practic (cum ar fi cazul unor familii sterile care au ocazia de a avea copii doar prin FIV) își pot găsi alinare, liniștire, călăuzire sub streșina Bisericii, care propune o viziune coerentă și nobilă despre viața prenatală prin învățătura ei dogmatică și morală, o învățatură care poate fi interpretată ca o ancoră în marea învolburată a suprasolicitării morale și a progresului tehnologic fără discernământ.

Ipoteza de la care plecăm în cercetarea identității embrionului uman este următoarea: atât cât valorează etapa embrionară pentru omul contemporan, tot atât valorează și fiecare dintre celelalte etape din dezvoltarea normală a unui om (embrion, făt, nou-născut, sugar, copil mic, copil mare, adolescent, adult tânăr, adult matur, vârstnic, om aflat în agonie). Aici ne vine în ajutor metafora lanțului. Imaginea lanțului ca întreg reprezintă viața umană de la concepție până la moarte. Fiecare verigă a acestui lanț este desemnată de fiecare etapă a dezvoltării umane evidențiată mai sus. Știm că atâta putere are un lanț câtă putere de rezistență are cea mai vulnerabilă verigă a sa; degeaba toate celelalte verigi ale sale sunt foarte puternice, dacă una este pe cale să cedeze. La fel și cu „lanțul uman”: atâta valoare are viața umană ca întreg cât valorează cea mai plâpândă verigă a sa. Și aici ne vine repede în minte așa numitul „avort postnatal” care arată că, pentru o societate care nu vede embrionul ca o ființă umană cu drepturi depline, infanticidul sau uciderea nou-născuților (chiar și numai a celor cu grave boli congenitale) devine o atitudine etică demnă de luat în calcul.

Lucrarea de față are ca prim scop alcătuirea unui nucleu de argumente ale Tradiției creștine ce demonstrează identitatea umană din prima clipă a zămislirii a embrionului. Spre aceste argumente ne mișcăm pornind de la un act de credință: credem că Dumnezeu creează un suflet nou odată cu actul zămislirii unui trup nou din trupurile celor doi părinți, instituind o relație personală cu noua ființă umană proaspăt chemată la existență. Dumnezeu inițiază această relație de iubire, iar viața ipostasului uman (persoanei) constituie un constant răspuns-iubire (uneori chiar în negativ) la chemarea lui Dumnezeu. Un scop secundar este cel de a sublinia importanța dialogului teologiei cu științele profane, un dialog din care să se observe importanța teologului în cetate, cel puțin în „cetatea românească”. Dialogul acesta este constitutiv teologiei creștine din orice perioadă istorică, este o datorie a teologului, iar atunci când acest dialog devine „asimptomatic” imediat îi este chestionată teologiei menirea și locul

între disciplinele de cunoaștere ale cetății. De aceea, lucrarea de față se dorește a se alătura eforturilor depuse deja de teologii și bioeticienii ortodocși români de a scoate din faza „asimptomatică” acest dialog și a-l face fertil și relevant societății în care trăim.

Dintre obiectivele generale ale tezei amintim:

1) Întărirea contururilor profilului bioeticii ortodoxe contemporane românești atât prin discursul interdisciplinar și critic, cât și prin concluziile tezei de cercetare.

2) Relevanța antropologiei ortodoxe în dialogul cu științele despre demnitatea embrionului uman din primul moment al existenței sale.

3) Promovarea limbajului edificator al discursului Teologie Morale despre Om și vocația sa morală.

4) Analiza critică a obiecțiilor ce se pot aduce împotriva statutului de persoană al embrionului uman.

5) Implementarea travaliului științific al eticii ortodoxe și reflectarea perspectivelor de adâncime genuină ortodoxă în discursul bioetic contemporan. În acest sens se va supune atenției contribuția la conturarea unui cadru de dialog despre identitatea embrionului uman a teologilor contemporani ortodocși de anvergură: Părintele Dumitru Stăniloae, Olivier Clément, John Breck, Sebastian Moldovan, Jean-Claude Larchet.

Metodologia cercetării

Niciun autor creștin nu a alcătuit un tratat de sine stătător despre identitatea embrionului uman, ci a ajuns la această problematică pornind de la altele: învierea trupului, Întruparea Fiului lui Dumnezeu, hristologia, învățătura despre transmiterea păcatului strămoșesc, botezul copiilor, relația trup-suflet în iconomia mântuirii, originea sufletului. Problematika nu este, așadar, niciodată abordată pentru ea însăși, ci la întrebarea despre statutul embrionului se ajunge pornind de la alte chestiuni. Numai că atunci când reflexia despre embrionul uman se cere adâncită, apar mai multe mărturii ale lui Origen, Sfântul Grigorie de Nyssa sau Fericitul Augustin, care se plâng de dificultatea pe care o resimt în a-și face o opinie corectă: fiind una din cele mai dificile probleme, ei sunt nevoiți să meargă tatonând și, cum nu găsesc foarte multe detalii în Scriptură, vor folosi toate instrumentele intelectuale ale epocii lor. Abia Sfântul Maxim Mărturisitorul va reuși să dea o expresie teologică finală mulțumitoare a acestei provocări.

Din acest motiv, metoda hermeneutică și metoda exegetică sunt indispensabile demersului nostru. Metoda hermeneutică este o metodă folosită de la început în reflecția

teologică. Prima regulă hermeneutică pe care s-a întemeiat gândirea creștină o găsim formulată la Sfântul Pavel: Dumnezeu este „Cel ce ne-a învrednicit să fim slujitori ai Noului Testament, nu ai literei, ci ai duhului; pentru că litera ucide, iar duhul face viu” (II Cor. 3, 6). Aceasta a dus la formularea a două sensuri fundamentale în creștinismul primar: un sens literal, istoric, gramatical și un sens duhovnicesc, tăinuit în literă și descoperit printr-o înțelegere spirituală a textelor. Acceptarea acestor două sensuri a dus la interpretarea alegorică a textelor biblice (în special cele ale Vechiului Testament) și adaptarea lor la lumea păgână. În același fel, cercetarea de față încearcă să exprime, să traducă, să interpreteze elementele de antropologie prenatală propuse de Scriptură, scrierile Părinților Bisericii și de descoperirile inedite din cadrul embriologiei și a disciplinelor conexe, pentru a-l ajuta pe omul contemporan să înțeleagă implicațiile lor. Metoda exegetică se remarcă în alcătuirea primului capitol al tezei, unde sunt interpretate textele despre Om din primele cinci capitole ale Genezei și textele despre viața prenatală și avort din Sfânta Scriptură.

Metoda filologică este poate cea mai uzitată metodă în prima parte a lucrării („Embrionul uman din perspectivă teologică”). Lucrul acesta se datorează recurgerii la textul original atât în ceea ce privește scriitorii de limbă greacă, cât și cei de limbă latină. Fără o înțelegere atentă a structurilor sintactice și semantice a limbilor clasice, exploatate la maxim de autorii avuți în vedere, ar fi fost foarte dificil să remarcăm anumite subtilități pe care traducerile în limbile moderne ale acestor texte nu le pot pune în valoare, subtilități atât de importante în înțelegerea mesajului și relației dintre diferiți Părinți. De aceea, în desfășurarea cercetării ne-am ajutat de mai multe dicționare etimologice și biblice, de gramatici, de diferite ediții critice ale textelor patristice, cât și de traducerile moderne deja existente. Acolo unde am simțit nevoia, am operat diferite modificări în traducerile existente, lucru menționat în nota de subsol aferentă. Atunci când traducerea ne aparține în integralitate, referința bibliografică cuprinde doar textul original, fără nicio altă mențiune. Când am considerat deosebit de important un anumit text în susținerea unui anumit punct de vedere, pe lângă traducerea în limba română, am adăugat și textul în original, uneori în notă, alteori chiar în corpul de text.

Metoda comparativă este o metodă specifică abordării interdisciplinare. Lucrarea de față propune un dialog între Morala creștină și Bioetică, iar pentru îndeplinirea acestui scop se folosește de această metodă, pentru a putea identifica punctele de convergență între cele două discipline, alături de evidențierea elementelor specifice fiecărei discipline în parte. Abordarea comparativă își relevă importanța în construirea unui discurs coerent și articulat în contextul social și intelectual al lumii de astăzi. Această metodă este folosită cu proeminență în alcătuirea capitolelor al VIII-lea și al IX-lea. De asemenea, metoda comparativă este folosită și în

capitolul al III-lea pentru a arăta evoluția diferită, dar nu neapărat divergentă, a Răsăritului și a Apusului, cu privire la problematica embrionului uman.

Metoda descriptivă este folosită în alcătuirea capitolului al VII-lea, capitol care încearcă să ne pună înaintea datele embriologice cele mai importante care structurează viața intrauterină în primele sale opt săptămâni de dezvoltare. În acest sens și pentru a mai ameliora din o eventuală acuză de „neavenire” și etichetare ca „impostor”, neavând studii în zona medicală, am făcut apel la cele mai recente ediții ale manualelor de embriologie și biologie a dezvoltării recunoscute la nivel internațional, precum și la articolele din revistele de specialitate care acoperă perioada 2000-2020. Sigur că nu am absolutizat acest interval de timp și am făcut referire și la cercetări de dinaintea de anii 2000, care s-au impus ca stând la baza celor mai recente. În acest sens, am folosit platforma online PubMed și baza de date MeSH (Medical Subject Headings), care indexează citările în PubMed și relaționează termenii cheie căutați cu cele mai relevante articole pe subiectul respectiv. Un alt filtru aplicat căutărilor de pe PubMed a fost cel al meta-analizei (meta-analysis) și al sintezei sistematice (systematic review), fiind selectate cu preponderență doar articolele de tip meta-analiză, sinteză sau sinteză sistematică cu referire la stadiile embrionare de dezvoltare (zigot, morulă, blastocist, embrion implantat) și la cele mai importante procese biologice corelate (gametogeneza, fertilizarea, clivarea, gastrulația).

Este demn de precizat faptul că nicio metodă de cercetare nu este suficientă în ea însăși, ci este nevoie de o propunere complementară a lor, așa încât cadrul creionat să fie unul cât mai clar și elegant structurat.

Stadiul cercetărilor

Embrionul uman ocupă un loc central în dezbaterile etice ale societății de astăzi, un punct de cotitură reprezentându-l cazul Roe vs. Wade din anul 1973, când Curtea Supremă a Statelor Unite a legalizat avortul până în al treilea trimestru de sarcină, ulterior luându-se drept criteriu viabilitatea fătului. De secole, dreptul său la viață, atât înainte, cât și după naștere, părea un fapt câștigat, oricum ar fi stat realitățile concrete: nu e nevoie să ne gândim în acest sens decât la jurământul lui Hipocrate depus de toți medicii, care prin el se angajează să nu provoace avort. Un alt punct de cotitură îl reprezintă anul 1978, când se naștea primul copil conceput cu ajutorul FIV în Marea Britanie, numit Louise Brown.

În contextul FIV s-a ivit posibilitatea cercetării pe embrionii uman, cercetare care a impus o reglementare legală. Lucrul acesta, de pildă, l-a făcut în 1984 guvernul britanic prin

așa-numitul „Warnock Report”, care, în capitolul „Human Embryos and Research”, propune ca embrionului în primele stadii de dezvoltare să nu i se acorde un respect absolut, ca în cazul unui copil sau adult, deoarece este o simplă colecție de celule care, dacă nu se implantează în uterul mamei, nu are potențial de dezvoltare, deci nu poate fi considerat nici o potențială persoană. Recunoscând că e totuși greu ca cercetătorii să răspundă incontestabil și direct la problema statutului de persoană a embrionului, scopul raportului a fost încercarea de a contura un mod drept de a trata embrionul uman („how it is right to treat the human embryo”). Punctul culminant îl reprezintă stabilirea de către cercetători că linia primitivă este primul semn care marchează începutul dezvoltării individuale a embrionului. Consecințele acestui fapt sunt: până în ziua a 15-a embrionul nu poate fi considerat un individ uman, deci sunt permise cercetările pe el până în ziua a 14-a inclusiv (cu respectarea unui anumit cadru legal), iar cercetarea dincolo de această limită poate fi clasată ca „infracțiune” („criminal offence”).

Cercetarea pe embrioni a permis ca în anul 2018 un medic chinez și echipa lui să poată edita genetic doi gemeni obținuți prin FIV, al căror tată era HIV pozitiv. Medicul a reușit să provoace o deleție de 32 de perechi de baze într-o genă numită CCR5, care se găsește pe cromozomul 3, genă care este un fel de „poartă de intrare” a virusului HIV în organismul uman. Astfel, gemenele s-au născut fără a avea o vulnerabilitate în fața virusului HIV.

Cea mai recentă informație despre cercetarea pe embrioni vine de la sfârșitul lunii mai a anului 2021 când International Society for Stem Cell Research (ISSCR) a declarat că relaxează această faimoasă limită, cunoscută sub numele de „regula de 14 zile”. În loc să o înlocuiască sau să extindă limita, ISSCR sugerează acum că studiile care propun creșterea în laborator a embrionilor umani peste limita de două săptămâni să fie luate în considerare de la caz la caz și să fie supuse mai multor faze de revizuire pentru a determina în ce moment experimentele trebuie oprite. Acest scurt periplu ne arată că statutul embrionului uman a fost mereu și mereu reevaluat, iar noi, oamenii recenți, suntem departe de a găsi o soluție stabilă cu privire la provocările morale corelate.

Un punct de stabilitate îl poate oferi Tradiția creștină, care nu a fost ocolită de asemenea interogări morale. Creștinismul s-a născut în mediul iudaic și a crescut în mediul elenistic. Una din temeile asupra căreia cele două culturi se contrazic este tocmai natura omului. Grecii sunt cunoscuți ca dualiști, pentru ei sufletul și trupul sunt două entități diferite unite din întâmplare. Evreii sunt cunoscuți ca moniști, cu alte cuvinte pentru ei omul e un întreg. Statutul embrionului sau, mai precis, însuflețirea sa constituie un loc al opoziției între cele două culturi. Acest dialog al creștinismului cu reprezentanții culturii grecești (filosofi și medici) și iudaice este descris în mod admirabil de Marie-Hélène Congourdeau, între 1981-2012 cercetător specializat pe istoria

religioasă și medicală bizantină în cadrul Centrului Național de Cercetare Științifică al Franței (CNRS), în monumentală lucrare „L’embryon et son âme dans les sources grecques (VIe siècle av. J.-C. – Ve siècle apr. J.-C.)”, (Monographies, 26) Paris, Collège de France – CNRS, Centre de Recherches d’Histoire et Civilisation de Byzance, 2007 – „Embrionul și sufletul lui la sfinții Părinți și în izvoarele filozofice și medicale grecești (secolele VI î.Hr. – V d.Hr.)”, traducere în românește de Maria-Cornelia Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2014. Ea subliniază că problema embrionului în reflecția creștină nu interferează niciodată cu cea a avortului. Refuzul avortului în textele creștine este absolut, oricare ar fi teoria adoptată cu privire la statutul embrionului, și aceasta este una din trăsăturile care disting morala creștină în raport cu alte morale ale epocii respective. În același timp, creștinii nu pun problema embrionului de plăcere, ci ajung la ea plecând de la alte problematice, cum ar fi învierea (care îi face să se opună reîncarnării) sau valoarea trupului în iconomia mântuirii, Întruparea Fiului lui Dumnezeu sau soteriologia (modul de transmitere a urmărilor păcatului strămoșesc). Problema nu este, așadar, niciodată abordată pentru ea însăși, ci la întrebările despre embrion se ajunge plecând de la alte tematici. Congourdeau scrie și un articol separat, dedicat aportului Sfântului Maxim Mărturisitorul la problematica embrionului: „L’animation de l’embryon humain chez Maxime le Confesseur”, *Nouvelle Revue Théologique*, 1989.

Un alt autor care a fost preocupat de statutul embrionului uman din punct de vedere creștin este teologul ortodox Jean-Claude Larchet, care abordează tema în lucrarea „Pour une éthique de la procréation. Eléments d’anthropologie patristique”, Les Editions du Cerf, Paris, 1998 („Etica procreației în învățătura Sfinților Părinți”, traducere în românește de Marinela Bojin, Editura Sophia, București, 2003). Spre deosebire de Congourdeau, Larchet explică mai detaliat destinul postum al embrionului și diferența dintre reflecția părinților latini și cea a părinților răsăriteni cu privire la acest aspect.

Stadiul cercetărilor în domeniu este completat de activitatea rodnică a regretatului medic și profesor Herman Tristram Engelhardt jr., convertit la ortodoxie. Cea mai cunoscută lucrare a sa rămâne monumentală „The Foundations of Christian Bioethics”, Swets & Zeitlinger Publishers, Lisse, 2000 („Fundamentele bioeticii creștine”, traducere în românește de Mihail Neamțu, Cezar Login și diac. Ioan I. Ică jr, prezentare de Sebastian Moldovan, Editura Deisis, Sibiu, 2005). Engelhardt este cel mai bun exemplu în ceea ce privește rolul moralei creștine într-o societate secularizată, cu o bioetică secularizată, rol asupra căruia se va insista în alcătuirea cercetării de față.

Un rol important în abordarea istoriei doctrinelor despre embrionul uman îl are medicul și filosoful catolic Philippe Caspar, care propune două lucrări de referință în acest sens: „La

saisie du zygote humain par l'esprit. Destin de l'ontogenèse aristotélicienne", Éditions Lethielleux, Paris, 1987 și „Penser l'embryon d'Hippocrate à nos jours", Editions Universitaires, Paris, 1991. Caspar reușește să demonstreze că aportul apologeților creează solul în care își are rădăcina gândirea celor mai influenți teologi în problematica embrionului uman: Sfântul Grigorie de Nyssa, Fer. Augustin, Sfântul Maxim Mărturisitorul și Toma din Aquino. Insistența pe „principiul întregului prezent în sămânță", principiu atât de drag apologeților creștini, este noutatea prin care acest autor se diferențiază de cercetările întreprinse de Congourdeau și Larchet. Despre acest principiu este vorba în „L'embryon au II-ème siècle", L'Harmattan, Paris, 2002.

În ceea ce privește spațiul românesc, Părintele Dumitru Stăniloae rămâne referința solidă prin contribuția sa la conturarea unei antropologii ortodoxe ancorate în Scriptură și „mintea" Părinților. Comentariile sale excepționale făcute la Ambigua și Epistolele 12, 13, 14 și 15 ale Sfântului Maxim (traduse în PSB 81) sunt adevărate tratate de „embriologie teologică", ce sintetizează relația inefabilă dintre sufletul rațional și trupul abia zămislit, relație instituită de Dumnezeu și rotunjită în ceea ce se numește un ipostas uman. Pe lângă aportul său la o etică a persoanei, evocăm aici chiar câteva pagini din „*Chipul Nemuritor al lui Dumnezeu*" (Editura Basilica, București, 2013) și „*Iisus Hristos, Lumina lumii și îndumnezeitorul omului*" (Editura Basilica, București, 2014), în care vorbește despre contribuția părinților în aducerea la ființă de către Dumnezeu a unei noi ființe umane și de faptul că trupul se resimte de lucrarea sufletului încă de la zămislire. Sufletul trebuie să fie în trup de la începutul formării trupului pentru ca trupul să aibă această complexitate specială adecvată sufletului și să ofere mediul adecvat pentru mișcarea spirituală, adică pentru gândirea și voința conștientă și liberă ale sufletului. Părintele Stăniloae evidențiază principiu insondabil pe care se fundamentează viziunea creștină despre embrionul uman: „Nu este de cugetat că Dumnezeu este absent din formarea unui om nou".

Bioetica ortodoxă românească datorează mult preocupărilor domnului profesor Sebastian Moldovan, profesor de Teologie Morală la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu, care reușește să îmbine exemplar principiile morale creștine cu provocările bioetice în lucrarea sa, „Eseuri de bioetică" (Editura ASTRA Museum, Sibiu, 2013). În aceeași lucrare, dedică un capitol embrionului uman, capitol care se încheie cu o concluzie nobilă: embrionul uman este „mai mult decât aproapele nostru", este cea mai plăpândă verigă a lanțului uman, este un „celălalt" care trebuie iubit ca pe noi înșine. În același capitol, Dl. Moldovan vorbește despre semnificația anexelor embrionare, a totipotenței, a liniei primitive, oferind o mostră de abordare interdisciplinară, pe care o vom încerca timid și noi în partea a doua a lucrării, dedicată

perspectivei bioetice. De asemenea, în articolul „«Și care este copilul meu?» Opțiuni parentale în fertilizarea in vitro și relevanța lor pentru o etică a procreației”, din *Revista Teologică*, SN, nr. 3/2019, statutul copilului nenăscut este analizat în contextul obținerii de embrioni prin FIV, ocazie cu care este subliniată schimbarea de prin plan față de procrearea naturală: „detașarea” embrionului de trupul femeii îl face nu doar mult mai vizibil, ci și mai relaționabil. Prea aproape de trupul matern pentru a nu se confunda cu acesta în context natural, embrionul *in vitro/ex utero* devine în relație cu procreatorii un „aproape” independent, pentru o perioadă, de trupul matern și dependent doar de intenția procreatoare, etapă care se poate prelungi prin crioconservare ani întregi. Astfel, „adevăratul trup” putător al sarcinii este, cel puțin în acest caz, proiectul parental.

Acest proiect parental trebuie să fie reprezentat de bărbatul și femeia care alcătuiesc o familie. În „prima linie” a raportării față de un embrion uman se află chiar părinții lui, iar această realitate este subliniată de Părintele Ștefan Iloaie, profesor de Teologie Morală la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj, în capitolul „Între naștere și moarte. Valoarea vieții umane” din „*Cultura vieții. Aspecte morale în bioetică*”, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2009. Această realitate arată că familia creștină este mediul formării conștiinței demnității umane, indiferent de etapa de dezvoltare în care se află o persoană umană, lucru admirabil subliniat de Părintele Profesor Gheorghe Popa, profesor de Teologie Morală la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Iași, în lucrarea „*Teologie și demnitate umană. Studii de teologie morală contextuală*”, Editura Trinitas, Iași, 2003. Aceste cercetări, precum și cele ale domnului Sebastian Moldovan au stat la baza elaborării ultimului capitol al lucrării de față.

Din vara anului 2020, bioetica românească s-a îmbogățit și cu teza de doctorat (încă nepublicată) a Părintelui Cosmin Lazăr, *Homo fabricatus? Statutul embrionului uman din perspectivă ortodoxă, în contextul biotehnologiilor contemporane*, elaborată sub îndrumarea Dl. Prof. Univ. Dr. Daniel Munteanu, în cadrul Școlii Doctorale a Facultății de Teologie Ortodoxă din Alba Iulia. Din rezumatul tezei care ne-a parvenit reiese faptul că Părintele Cosmin evaluează ortodox fertilizarea in vitro, vorbind și de pozițiile Bisericii Romano-Catolice și a celei Protestante. Un punct forte al acestei lucrări este prezentarea statutului embrionului uman conform documentelor oficiale ale Bisericii Ortodoxe (Greacă, Rusă, Română și cea din SUA, precum și poziția Sinodului Panortodox din Creta), precum și viziunea unor bioeticieni ortodocși contemporani precum Stanley Harakas, John Breck și Jean Boboc. Teza noastră de cercetare se dorește a fi complementară cu cea a Părintelui Cosmin Lazăr, de aceea nu vom insista asupra documentelor oficiale ale Bisericii Ortodoxe, nici asupra

contribuției celor doi autori, Stanley Harakas și Jean Boboc, o contribuție evidențiată mulțumitor de Părintele Cosmin.

Originalitatea lucrării noastre stă în sinteza celor cinci argumente ale Tradiției creștine, care reprezintă un scut protector al identității umane a embrionului și în propunerea unui „statut spiritual” care arată că în niciun stadiu al lui omul nu este o mașină automată, absurdă și fără sens, ci un mister unic, plin de înțelegeri și simțiri nesfârșite, având o pecete proprie lui și o legătură spirituală cu Spiritul absolut. Tot aici poate fi amintită imaginea embrionului creionată de autorii textelor imnografice ce compun slujbele zămislirii (25 martie, 9 decembrie și 23 septembrie).

Structura tezei

Prin structura ei, teza urmărește o expunere sistematică a argumentelor Tradiției creștine cu privire la identitatea embrionului uman, fapt ce include perspectiva biblică, patristică, canonică și liturgică a Bisericii Ortodoxe. De asemenea, creionarea chipului omului bioetic și prezentarea identității embrionului din punct de vedere bioetic vin să vorbească de modul cum arată partenerul de dialog al teologiei și pârgurile prin care acest dialog se poate realiza. Lucrarea este împărțită în două părți mari, „Embrionul uman din perspectivă teologică” și „Embrionul uman din perspectivă bioetică”, însumând nouă capitole, fiecare conținând mai multe subcapitole. Pentru a facilita înțelegerea legăturii dintre capitole, vom face o scurtă prezentare a fiecăruia dintre ele.

Primul capitol are scopul de a familiariza cititorul cu perspectiva teologică asupra antropologiei, o perspectivă care se hrănește constant din textul scripturistic. Astfel, primele cinci capitole ale cărții Geneza relevă importanța dublului trinom: Adam, parte bărbătească și parte femeiască; Adam, mire și mireasă. Acest dublu trinom are rol în prezentarea Omului ca ființă personală. În prezența lui Dumnezeu, prezența Omului se personalizează, adică se inițiază un proces de actualizare a puterilor personale și de autocunoaștere ale lui Adam, proces care trece prin numirea animalelor, recunoașterea vocației femeii, alterarea raportului bărbat-femeie în urma ispitirii de către șarpe, numirea femeii ca Eva și apariția descendenților. Întâlnirea cu o a treia persoană (cu fiul său, Set) îl va face pe Adam să devină mai specific față de propria persoană, având în vedere faptul că acum are în fața lui doi de „tu”, soția sa și fiul său, de fiecare legându-l o relație unică și distinctă. Apoi sunt analizate textele scripturistice care vorbesc de viața intrauterină (texte care vor sta la baza diferitelor interpretări ale autorilor creștini cu privire la momentul însuflețirii embrionului) și cum pot fi receptate într-o

manifestare a vocație morale a omului pe trei dimensiuni: împărătească, sacerdotală și profetică.

Capitolul al doilea încearcă să răspundă la întrebarea: cum s-a pus în zorii creștinismului problema embrionului uman? În elaborarea răspunsului se va ține cont că în discursul creștin vor pătrunde interogațiile vremii cu privire la statutul embrionului. Astfel, filosofii greci vor aborda tema pe trei axe: ce fel de suflet va fi recunoscut embrionului, de unde vine sufletul și când anume vine acest suflet. Primele generații de creștini vor răspunde provocărilor pe două fronturi: unul moral și unul intelectual. Până să poată răspunde filosofilor, ei se confruntă cu anumite obiceiuri ce privesc începutul vieții și procreația (contracepție, avort, expunerea nou-născuților). Părinții apostolici (Didahia, Epistola lui Barnaba) iau atitudine promptă și înfierează avortul și expunerea nou-născuților (care par a fi echivalente din punctul de vedere al gravității morale), propunând o etică a non-violenței și asociind copilul nenăscut cu un aproape vulnerabil care trebuie iubit și prețuit ca toți ceilalți membri ai comunității umane. Vulnerabilitatea nenăscutului este identică cu cea a văduvelor, săracilor, orfanilor, categorii care au nevoie de protecție specială. Abia prin apologeți (Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, Athenagora Atenianul, Clement Alexandrinul și Tertulian) frontul intelectual al statutului embrionului este atacat. Ei teoretizează „principiu întregului prezent în sămânță”, adică sămânța, calificată drept omogenă și informă, conține în potență diversitatea organelor și a facultăților umane.

Afirmația apologeților trebuie înțeleasă în contextul științific al vremii, context care era dat de biologia reproducerii învățată de Aristotel. Se considera că doar bărbatul emitea sămânță, pe când femeia punea la dispoziție materia din care va fi alcătuit embrionul. Sămânța masculină era principiul activ, in-formator, pe când femeia avea rol pasiv, rol de receptacol. Când apologeții vorbesc de întreg în sămânță nu înțeleg că bărbatul emite ființe vii, ci că sămânța, odată depusă, are toate calitățile necesare de a alcătui din materia pusă la dispoziție de femeie un embrion sau o ființă vie. De aceea, Tertulian va vorbi chiar de la zămislire de prezența unui trup și a unui suflet.

Capitolul al treilea este capitolul central al primei părți. El creionează etapele care duc la forma desăvârșită a doctrinei despre embrionul uman și sufletul lui a Părinților Bisericii. Capitolul debutează cu prezentarea celor trei mari provocări cu care intră în contact orice autor creștin care dorește să întâmpine identitatea embrionului uman: provocarea platoniciană (care în contact cu învățătura creștină ia două forme principale, gnosticismul și origenismul), provocarea stoică, care recunoștea un suflu vital în embrion, provenit de la tată, suflu care la naștere se transformă în suflet uman (filosofic vorbind, Tertulian cu traducianismul lui îi

urmează pe stoici) și provocarea aristotelică, care susținea prezența unui suflet abia atunci când se putea vorbi de un corp organizat, adică la 40 de zile în cazul unui embrion de sex masculin, și la 90 de zile în cazul unui embrion de sex feminin. Paradoxal, această ultimă viziune va cunoaște o confirmare în creștinism printr-o anumită lectură a Bibliei făcută de exegeții Școlii din Alexandria (Diodor al Tarsisului și Teodoret de Cyr). Din exegeza literală a pasajelor biblice din Gen, 2, 7 (crearea omului din țărână) și Ieș. 21-22-23 (avortul involuntar) aceștia trag concluzia că sufletul este creat atunci când corpul are deja formă umană (întrucât a fost modelat).

Apoi capitolul este împărțit în două direcții, una care se referă la problematica embrionului în gândirea răsăriteană, unde accentul cade pe unitatea compusului uman, iar una care se referă la gândirea apuseană, unde accentul cade în prima fază pe originea sufletului, apoi pe momentul însuflețirii. Cu toate că premisele intelectuale diferă, cele două zone de gândire evoluează diferit, nu neapărat și divergent. Excepție poate face cazul lui Toma din Aquino. Astfel, întâlnim argumentul coexistenței originare a trupului și a sufletului la Sfinții Grigorie de Nyssa și Maxim Mărturisitorul, argumentul creaționist (Dumnezeu creează în fiecare zi suflete, odată cu zămisirea) la Metodiu de Olimp, Lactanțiu, Fer. Ieronim, Sfântul Maxim Mărturisitorul, care vorbește de o implicare intimă a lui Dumnezeu în procesul procreației, argumentul teologic la Sfântul Maxim și argumentul hristologic la Sfinții Grigorie Teologul și Maxim Mărturisitorul. Argumentul teologic se referă la logosul preexistent în Dumnezeu care face orice lucru ceea ce este de la începutul existenței sale și la tropusul venirii la existență a fiecărui lucru sau ființe. Argumentul hristologic vede în Hristos modelul suprem pentru om. Fiului lui Dumnezeu este și Om desăvârșit de la zămisirea sa din Fecioara Maria, asumându-și natura umană (trup și suflet rațional) integrală în ipostasul Său dumnezeiesc. De aceea, embrionul uman este și el un întreg omenesc de la zămisirea lui. A rătăci în problematica însuflețirii embrionului înseamnă a nesocoti taina Întrupării Fiului lui Dumnezeu.

Problematica avortului este reluată în *capitolul al patrulea*, dedicat statului embrionului în conștiința canonică a Bisericii Ortodoxe. El relevă atitudinea pastorală a Bisericii față de acest păcat canonic ca o ucidere. Viața embrionului este pusă alături de viața femeii, care de multe ori moare apelând la mijloacele abortive. Prima viață este luată în mod voluntar, iar a doua involuntar. De asemenea, este important de menționat că majoritatea canoanelor leagă avortul de uniunile ilegite (adulterine). Capitolul abordează și canoanele care vorbesc de botezul femeii însărcinate, acesta neresfrângându-se asupra copilului din pântec, deoarece el este ontologic un altul, care va putea la vremea convenită să primească individual botezul. Oare aceasta nu înseamnă că cel nenăscut este o persoană distinctă de mama sa?

Pentru că reflexia teologică este mai caldă și mai adâncă atunci când ea urmează sau este unită simultan cu trăirea lui Dumnezeu în rugăciune și viață liturgică, *capitolul al cincilea* aduce în atenție imaginea embrionului izvorâtă din textele iconografice ale celor trei sărbători ale zămislirii din Biserica Ortodoxă: 25 martie (Buna Vestire), 9 decembrie (zămislirea Sfintei Fecioare Maria) și 23 septembrie (zămislirea Sfântului Ioan Botezătorul). Definiția antropologică, chiar cea prenatală, își găsește expresia cea mai exactă și mai deplină în lauda liturgică. Textele mărturisesc fără echivoc deplinătatea prezenței unei persoane încă de la zămislire și faptul că relaționarea personală dintre nenăscut și cei din jurul său este o realitate tainică. Perspectiva teologică se încheie cu acest capitol nu înainte de a prezenta sintetic cele cinci argumente ale Tradiției creștine care apără identitatea umană a embrionului.

Perspectiva bioetică debutează cu *al șaselea capitol*. Acesta se vrea o replică din zona bioetică la primul capitol al tezei. Omul bioetic se dorește a fi o sintagmă ce surprinde caracteristicile sau chipul acelei umanități pentru care dilemele provocate de progresele cunoașterii și abilității în biologie și medicină vor reprezenta o provocare crucială. Acest chip este creionat la intersecția mai multor trăsături: suprasolicitarea morală și schimbarea paradigmei morale, concepția nullibistă cu privire la Dumnezeu, cultură aseptică, raportare negativă față de tradiție, folosirea spiritului științific fără discernământ. Datorită progresului tehnico-științific preocupările etice sunt tot mai intense, însă fără ca înțelepciunea omului să pară a crește în ritmul provocărilor. De aceea omul bioetic ne apare a fi suprasolicitat moral și nu pare conștient de pericolul principiului pantei alunecoase. O ispită mare a omului recent este ignorarea prezenței lui Dumnezeu în creație, care, odată cu trecere timpului, contrar așteptărilor lui, nu duce la prezența reală mai puțină a lui Dumnezeu, ci la mai puțină umanitate.

Capitolul al șaptelea este cel mai puțin original. El prezintă descriptiv discursul biologiei dezvoltării despre embrionul uman. Dezvoltarea începe odată cu fertilizarea, procesul prin care gametul masculin și gametul feminin fuzionează și dau naștere zigotului. Principalele consecințe ale fertilizării sunt: 1) refacerea numărului diploid de cromozomi, jumătate de la mamă și jumătate de la tată (astfel, zigotul conține o nouă combinație de cromozomi, lucru important pentru viabilitatea oricărei specii); 2) stabilirea sexului noului individ (perechea de cromozomi sexuali XX arată că este vorba despre un embrion de sex feminin, iar perechea XY indică un embrion de sex masculin); 3) inițierea procesului de clivare. De asemenea, sunt evidențiate procese din stadiul de morulă, blastocist, embrion implantat, gastrulă. La sfârșitul embriogenezei (8 săptămâni), principalele aparate și sisteme sunt formate, astfel încât pot fi identificate elementele caracteristice fundamentale ale aspectului exterior al corpului. Preocupată de „cum”-ul venirii la viață și dezvoltării embrionului, embriologia nu poate

răspunde la întrebarea „cine sau ce este embrionul uman cu adevărat?”, însă datele ei pot fi folosite în creionarea unui răspuns ce vizează caracterul uman, individual și personal al lui.

Capitolul al optulea abordează tema identității embrionului din perspectiva a două probleme: problema ontologică și problema „identității în timp”. Primul subcapitol adună răspunsurile la întrebarea „este embrionul în stadiile sale timpurii un organism biologic uman și, prin urmare, un individ uman?”, iar dacă răspunsul este negativ, se propune altă întrebare: când devine suportul biologic al unui embrion un organism? Vom înclina spre viziunea care susține prezența unui organism uman încă de la fertilizare și vom evalua critic obiecțiile ce i se pot aduce. Al doilea subcapitol abordează identitatea personală a embrionului uman. Conceptul de persoană la care ne referim este definit conform teologiei ortodoxe și este sinonim cu termenul „ipostas”, folosit în teologia patristică. Embrionul este un trup sau un organism uman individual, chiar dacă încă nedeșăvârșit, din stadiul unicelular. Dacă este vorba de un organism uman viu atunci, din punct de vedere teologic, implică existența unui suflet creat de Dumnezeu la concepție. Nu putem vorbi de un trup uman viu fără a fi însuflețit. Și fiindcă este vorba de un trup uman mărturisim prezența unui suflet rațional, a căror puteri se fac cunoscute pe măsură ce alcătuirea somatică atinge un anumit grad de organizare. Deci, embrionul se dezvoltă ca om (trup și suflet rațional) și nu spre a fi om. Pe scurt, embrionul reprezintă o natură umană întreagă (trup și suflet). Dacă este așa, atunci, fiindcă nu există natură umană neipostaziată, embrionul este un ipostas uman, adică este o rotunjire a naturii umane universale într-un întreg care are suportul în sine, suport susținut de harul lui Dumnezeu. Astfel, embrionul este un „cine”, un „el”, regizor al actelor sale; este un eu raportat la un tu de aceeași natură.

Capitolul al nouălea și ultimul reprezintă concluzia părții a doua a tezei. Contribuția teologiei ortodoxe contemporane în dialogul cu bioetica seculară este sintetizată pe trei coordonate: limbajul edificator însoțit de o etică a persoanei, rolul familiei și al părinților în apărarea demnității umane a embrionului și statutul spiritual al embrionului uman. Identitatea spirituală a embrionului uman se vede în petecea unicității ce se imprimă chiar de la conceperea fiecărui om adus pe lume. Iar unicitatea care distinge pe orice om de părinți sau de sinteza lor trupească și sufletească, ca și de oricare alt om, este una cu relația unică în care se află fiecare om cu Dumnezeu. Prin ea fiecare om este realizat ca partener distinct al dialogului cu Dumnezeu.

Fără glas, fără înfățișare umană, fără „personalitate”, embrionul uman pare mai degrabă o „anti-persoană”. Însă prezența sa se impune numai dacă este „lăsat să fie”. El este „aproapele” nostru aflat în cea mai fragilă etapă a vieții lui. Lecția pe care ne-o oferă Mântuitorul în pilda samarineanului milostiv, lecție predicată peren de teologia ortodoxă, este

de fapt propunerea unui drum: pornim de la un „aproape” – aproape vulnerabil peste care dăm – spre care ne aplecăm cu dragoste și descoperim persoana. În logica dăruirii și întrajutorării stă descoperirea tainei persoanei.

Precizări conceptuale

Cuvântul „identitate” provine din latinescul „identitas, -atis” și are în componența lui pronumele de identitate „idem” (el însuși, același), deci s-ar referi la faptul de a fi în fiecare moment dat un lucru determinat, identic cu sine însuși, ceea ce nu exclude existența contradicțiilor interne care determină starea de continuă schimbare și dezvoltare a lucrului respectiv. Printre sensuri, mai amintim și pe cel de ansamblu de date prin care se identifică o persoană și, în cazul gemenilor monoziagoți, prezența la urmași a acelorași seturi de gene (identitate genetică). Deși problematica identității este un apanaj al modernității, când vorbim de identitatea embrionului în Tradiția creștină înțelegem definiția antropologică și ontologică a lui și relația lui cu Dumnezeu, relație ce structurează și atitudinea morală față de el.

În ceea ce privește cel de-al doilea termen al titlului tezei, embrion (ἔμβρυον), este un substantiv de genul neutru, care la Homer înseamnă „cel tânăr, pui, cel aflat la început” (Odiseea, 9, 245); apoi desemnează orice ființă nou-născută, pentru ca începând cu Hippocrate să însemne „embrion sau fetus”. Dicționarele de specialitate îl dau ca provenind din alăturarea a doi termeni, „ἔν” și „βρύω”. Cel de-al doilea termen înseamnă a se umfla, a se mări, a crește, a fi roditor, a genera (când se referă în special la plante), a abunda (când se referă la rodul pământului sau la apă), a izbucni sau a țâșni. Ca sinonime în limba română pentru embrion, pot fi folosite cele de vlăstar sau mugure. Ideea comună tuturor sensurilor de mai sus este aceea că embrionul desemnează ceva sau pe cineva abia ivit din non-existență, având o capacitate intrinsecă extraordinară de a se dezvolta, fiind un purtător al enigmei originilor. Părinții și scriitorii creștini se referă la termen cu înțelesul de embrion, primul stadiu prenatal al unei ființe umane, folosind ca sinonime sintagma „τὸ κατὰ γαστρόζ” („ceea ce este în pânțece”) și termenul „τὸ κοούμενον”, cel din urmă fiind participiul prezent medio-pasiv al verbului „κούω” care s-ar traduce prin „cel purtat în pânțece”, care a dat „κύημα” („cel de curând conceput, embrion”). În partea a doua a lucrării este folosit cu înțeles științific, desemnând în embriologie stadiul uman de la fecundare până la opt săptămâni de dezvoltare intrauterină, după care, până la naștere, poartă denumirea de făt.

Termenul de „bioetică” este relativ recent, apărând în zona anglofonă în 1970. Este compus din două cuvinte derivate din limba greacă: „bios” care înseamnă viață și „ethos” care

înseamnă datină, obicei, comportament. A fost folosit pentru prima oară de oncologul american Van Rensselaer Potter. El a utilizat rădăcina „bio” pentru a desemna cunoașterea biologică, știința sistemelor ființelor, iar „etica” pentru a desemna cunoașterea sistemului valorilor umane. Bioetica se prezintă a fi conștiința critică a dezvoltării tehnologice, ce evaluează, în termeni de bine și de rău, acțiunile omului tehnologic. Această civilizație tehnologică este cea care, în secolul al XX-lea, a oferit posibilități de natură biomedicală complet noi, cum ar fi tehnicile de reanimare, procedurile fecundării in vitro, transplantul de organe, dezvoltarea unor noi terapii, precum cele genice. Suntem, așadar, în fața posibilității unei lumi noi sau cel puțin diferite, cu noi coordonate, noi repere și a căror probleme sau dileme necesită un alt tip de abordare. Tot Potter propunea ca bioetica să fie numită „the science of survival” (știința supraviețuirii). În același timp, Andre Hellegers (1926-1979), obstetrician și ginecolog, considera bioetica un fel de maieutică, o știință capabilă de a realiza valori prin dialogul dintre medicină, filozofie și etică. El a fost primul care a introdus termenul de „bioetică” în lumea universitară structurând în mod academic această disciplină și inserând-o apoi în domeniul științelor biomedicale, politice și în mass-media. Tot el și-a adus un aport substanțial la implementarea unei metodologii specifice a acestei discipline noi, și anume cea a interdisciplinarității.

După trei decenii și jumătate de la standardizarea termenului, în anul 2005 UNESCO a adoptat „Declarația universală asupra Bioeticii și Drepturilor Omului”, un document care enunță un ansamblu de principii bioetice aprobate de statele membre. Majoritatea acestor principii au ca domeniu de aplicare medicina, profilându-se astfel globalizarea bioeticii. Acest domeniu științific abordează trei tipuri de bioetică: „bioetica generală” care tratează principiile și valorile autohtone ale eticii medicale prin sursele documentaristice ale bioeticii, „bioetica specială” care analizează probleme speciale din perspectivă medicală, etică și biologică precum avortul, transplantul de organe, cercetarea pe celule stem embrionare, eutanasia, experimentele clinice, etc. și „bioetica clinică sau decizională” care analizează în mod concret aspectele practice medicale și situațiile clinice, în vederea alegerii unor principii sau criterii de evaluare ale unui caz specific .

De asemenea, bioetica este una dintre disciplinele în care dialogul dintre știință și credință este prezent permanent cu participarea activă a tipurilor variate de mentalitate, în funcție de valorile religioase, culturale și sociale ale fiecărei persoane. Din acest punct de vedere se disting două modele bioetice. Acestea au ca punct de plecare dezacordurile morale evidente dintre concepția creștină în general și ortodoxă în special despre sensul, valoarea vieții și suferinței, demnitatea persoanei umane, și cea seculară, fundamentată pe scindarea rațiunii de credință, agendă a secularismului postmodern. Așa putem vorbi de o bioetică creștină și de

o bioetică seculară. Bioetica ortodoxă subsumează toate principiile sale descoperii voii lui Dumnezeu în contextul tot mai diferit și variat al provocărilor progresului tehnologic, ce creează „noi situații umane”, reevaluând relațiile persoanelor implicate. Problema suferinței este punctul de la care plecând Biserica are ceva de spus privitor la bioetică.

CONCLUZIILE CERCETĂRII

Unul dintre elementele fundamentale ale conștiinței creștine este afirmația că nu există decât o singură viață, viața Lui, Viața. „Eu sunt Calea, Adevărul și Viața” spune Hristos. Viața omului este primită, de aceea putem spune că el beneficiază de ea, dar nu o deține. Nu viața aparține omului, ci omul aparține Vieții. Există totuși o posibilitate ca omul să vorbească de viața sa proprie, de viața lui. Metafora donației ne ajută în acest sens: prin faptul că omul și-o însușește. Viața nu îi aparține, dar *însușirea* ei, da. Omul primește viața pentru a și-o însuși, întrucât însușirea este modul în care fiecare om devine un însuși sau o însăși. Este vorba de însușirea în modul ei propriu, respectând rațiunea ei.

Acest lucru descrie starea de receptivitate în care omul recunoaște Izvorul. Imperativul acestei receptivități este cel al creșterii, al rodirii, al debordării: „Eu am venit ca viața să aibă și din belșug să aibă” (In. 10, 10). Primim în dar viața, dar *mai multul* ei nu se poate realiza fără aportul personal al deschiderii față de Dăruitor. Cu toate că viața o primim în dar, însușirea ei se realizează în logica dăruirii. A dăruii viața înseamnă a o primi și reciproc: „în dar ați luat, în dar să dați” (Mt. 10, 8). Numai ce dăruim este, inalienabil, al nostru, „comoara din cer”. Tot ceea ce strângem doar pentru noi pierdem. Ignorarea Izvorului Vieții produce în noi acea viață care mai rămâne posibilă după ce alimentarea directă de la acel Izvor a încetat: viața ca supraviețuire biologică, dependentă de puțina capacitate vitală aflată în dimensiunea sensibilă a lucrurilor. Lucrul acesta presupune trăirea vieții pe cont propriu, individualist, nereceptiv, ca o viață care se epuizează și se stinge; se pare că omul contemporan nu înțelege că independența de Viață creează dependența de înlocuitori, obsesia egolatră pentru conservare și lupta pentru supraviețuire. Amenințat cu extincția și gata să ia viața, omul transmite urmașilor săi expatrierea, vulnerabilitatea și agresivitatea, sau *trăsătura pătimitoare*, cum o numește Sfântul Maxim. Ceea ce moștenim, în primul rând, de la înaintași este „viața necrotică” în a cărei matrice se dezvoltă, prin experiență și educație, mecanismele autoapărării obsesive.

De aceea, considerăm că cea mai elocventă sintagmă pentru a descrie bioetica ortodoxă este „Bioetică a Vieții”, adică acea bioetică pentru care însușirea vieții ca viață este înrădăcinată în principiile „să nu ucizi” și „iubește-l pe aproapele tău ca pe tine însuși”. Aceste două principii

reprezintă fondul pe care s-a așezat învățătura despre identitatea embrionului uman în Tradiția creștină. Acest fundal este întreținut de o etică a non-violenței, în care fragilitatea și vulnerabilitatea fiecărei ființe umane este recunoscută și respectată ca atare. Embrion, orfan, sărac sau văduvă, toți beneficiază în același grad de viață, dar nu și-o pot apăra în fața agresiunii celorlalți. Părinții apostolici răspund moralei din vremea lor cu acest tip de morală, în care avortul și atentarea la viața celui alt sunt considerate revolte împotriva Creatorului, Singurul Stăpân al vieții și al morții.

Lucrarea de față a avut ca prim scop alcătuirea unui nucleu de argumente ale Tradiției creștine ce demonstrează identitatea umană din prima clipă a zămislirii a embrionului. La originea acestui demers a stat un act de credință: Dumnezeu creează un suflet nou odată cu actul zămislirii unui trup nou din trupurile celor doi părinți, instituind o relație personală cu noua ființă umană proaspăt chemată la existență. Dumnezeu prevede și inițiază acea stă relație de iubire, iar viața ipostasului uman (persoanei) constituie o iubire-răspuns (uneori chiar în negativ și opacă) la invitația lui Dumnezeu. Cele cinci argumente (moral, antropologico-filosofic, creaționist, teologic și hristologic) sunt dovada peste timp a tăriei acestui act de credință, dar și a eforturilor depuse de autorii creștini de a oferi un răspuns clar și coincis în dialog cu filosofia și știința vremii lor. Pentru ei o greșeală cu privire la embrion însemna o greșeală cu privire la hristologie. Fiul lui Dumnezeu se face Om desăvârșit chiar de la zămisirea din Fecioara Maria, iar acest argument este folosit magistral de Sfântul Maxim pentru a vorbi de însuflețirea la zămisirea a embrionului uman. Pentru el, embrionul este un întreg omenesc în dezvoltare.

Caracteristica esențială a gândirii creștine antropologice este insistența pe unitatea compusului uman, trup și suflet rațional. Această unitate este prezentă de la zămisirea, fiindcă nu poate exista trup fără suflet sau suflet fără trup, însă modul de realizare al acestei unități rămâne inefabil. Cert este că acest suflet străbate prin întreg trupul material și este legat de el, dar transcende materialitatea lui. Prin acest suflet, ființa umană este un „cineva”, nu numai un „ceva”. Sufletul trebuie să fie în trup de la începutul formării trupului pentru ca acesta să aibă această complexitate specială adecvată sufletului și să ofere mediul adecvat pentru mișcarea spirituală. Deși părinții au un aport în acest proces, cel ce face ca din unirea lor să înceapă, de fapt, formarea persoanei celei noi (ipostas în limbaj patristic) este sufletul, creat prin suflarea lui Dumnezeu în această alcătuire de la începutul formării ei.

Caracteristica de mai sus ne facilitează următoarea înțelegere: embrionul este un trup sau un organism uman individual, chiar dacă încă nedesăvârșit, din stadiul unicelular. Dacă este vorba de un organism uman viu atunci, din punct de vedere teologic, implică existența

unui suflet creat de Dumnezeu la concepție. Nu putem vorbi de un trup uman viu fără a fi însuflețit. Și fiindcă este vorba de un trup uman înțelegem prezența unui suflet rațional, a căror puteri se fac cunoscute pe măsură ce alcătuirea somatică atinge un anumit grad de organizare. Deci, embrionul se dezvoltă ca om (trup și suflet rațional) și nu spre a fi om. Mai pe scurt, embrionul reprezintă o natură umană întreagă (trup și suflet). Dacă este așa, atunci, fiindcă nu există natură umană neipostaziată, embrionul este un ipostas uman, adică este o „rotunjire” (expresie a Părintelui Stăniloae) a naturii umane universale într-un întreg care are suportul în sine, suport susținut de harul lui Dumnezeu. Astfel, embrionul este un „cine”, un „el”, regizor al actelor sale; este un eu raportat la un tu de aceeași natură. Împărtășește cu celelalte persoane umane, indiferent de stadiul lor, aceeași natură umană (adică sufletul nu e mai „puțin” prezent într-un embrion decât într-un adult), însă, ca principiu personal, este un subiect, ca centru subzistent al actelor și reacțiilor sale, ca fond ce își actualizează potențele lui. Și este natură umană ca instrument sau fond pus în valoare de aspectul ei de subiect, sau de faptul că subzistă real ca ipostas. Aceasta este viziunea pe care o propune teologia ortodoxă cu privire la identitatea personală a embrionului uman.

Sigur că natura umană nu se poate „rotunji”, ca să împrumutăm expresia Părintelui Stăniloae, în mod natural în alte întreguri decât în indivizii umani obișnuiți. Ea tinde, cu alte cuvinte, spre o stare ipostatică determinată. În natura umană se află, ca potențialitate, ipostasul omenesc în modul în care îl cunoaștem și, deci, și virtuțile de spontaneitate, de subiect. În fiecare om există și ipostasul, adică „regizorul puterilor naturii”, și natura, primul ca subiect, a doua ca obiect și instrument, fără ca ipostasul să fie un adaos din afară, ci forma necesară la care ajunge natura, îndată ce există în fapt.

Teologia ortodoxă propune un limbaj specific cu privire la statutul de persoană, un limbaj care vorbește de o etică a persoanei. O etică a persoanei începe cu faptul că omul se percepe pe sine însuși și pe aproapele său ca persoană. Demnitatea acestei ființări personale este întemeiată pe caracterul ei de chip al lui Dumnezeu. Un mesaj important ce se desprinde de aici este faptul că părinții trupești sunt „în prima linie” a recunoașterii ca persoană a embrionului conceput. Lucrul acesta este susținut de dinamica iubirii. Un al treilea întărește sau unește iubirea dintre doi oameni, după chipul iubirii din sânul Sfintei Treimi. Dacă doi nu se unesc în iubire față de un al treilea sau dacă al treilea nu întărește iubirea primilor doi între ei, iubirea nu este deplină. În aceasta se vede responsabilitatea celor doi față de al treilea, sau a celui de-al treilea pentru iubirea între alți doi. Dacă bărbatul și femeia nu sunt uniți cu copiii prin responsabilitatea comună față de ei, iubirea dintre ei slăbește și decade într-o simplă plăcere trecătoare și lipsită de sens.

Responsabilitatea și raportarea față de un al treilea încep încă de la concepție. Refuzul de a-i recunoaște embrionului statut de persoană umană poate duce la slăbirea sau răcirea dragostei dintre părinți și la propagarea în restul societății a înstrăinării față de un altul, a transformării celuilalt în obiect de satisfacere a poftelor, a blindării în egoism și nepăsare. Problema poate fi pusă și invers: slăbirea dragostei dintre oameni, dragoste care își are izvorul și modelul în Dumnezeu, riscă depersonalizarea lor și tocirea sentimentului de responsabilitate pentru ceilalți. Dacă embrionul nu este persoană și putem să dispunem de viața lui cum vrem (chiar dacă uneori în scopuri așa-zis nobile), atunci nu mai este decât un pas să ne raportăm la fel și față de un nou-născut cu grave boli congenitale, față de un om aflat în moarte cerebrală sau față de un om a cărui demnitate îi este afectată de o suferință insuportabilă, oprirea unor asemenea vieți devenind chiar o datorie morală (sic!).

Așa ajungem la demonstrarea ipotezei de la care am plecat în această cercetare: atât cât valorează etapa embrionară pentru omul contemporan, este foarte probabil ca tot atât să valoreze și fiecare dintre celelalte etape din dezvoltarea normală a unui om (embrion, făt, nou-născut, sugar, copil mic, copil mare, adolescent, adult tânăr, adult matur, vârstnic, muribund). Aici ne vine în ajutor metafora lanțului. Imaginea lanțului ca întreg reprezintă viața umană de la concepție până la moarte. Fiecare verigă a acestui lanț este desemnată de fiecare etapă a dezvoltării umane evidențiată mai sus. Știm că atâta putere are un lanț câtă putere de rezistență are cea mai vulnerabilă verigă a sa; degeaba toate celelalte verigi ale sale sunt foarte puternice, dacă una este pe cale să cedeze. La fel și cu „lanțul uman”: atâta valoare are viața umană ca întreg cât valorează cea mai plăpândă verigă a sa. Dacă slăbiciunea a pătruns în „veriga” reprezentată de embrion, prin înțelegerea lui ca „un conglomerat de celule” sau, în cel mai fericit caz, o potențială ființă umană, atunci sacrificarea popoarelor de embrioni, *făcuți, iar nu născuți*, în scopul cercetării nu mai poate sensibiliza instinctul moral al omului recent, instinct și așa acoperit de zgura progresului cu orice preț și de vanitatea care însoțește acest demers.

Pentru cel stăpânit de un asemenea instinct, muribunzii, bolnavii incurabili, bătrânii, pacienții psihiatrici, cei născuți cu malformații, chiar cei cu sindrom Down reprezintă o „povară” de care se poate elibera dacă nu prin eutanasiu activă, măcar prin eutanasiu pasivă, iar societatea ar trebui să susțină asemenea demersuri printr-un cadru legislativ.

Scopul principal al lucrării fiind evaluat, ne putem referi și la relevanța scopului secundar, acela care subliniază importanța dialogului teologiei cu științele profane, un dialog care să facă auzită vocea teologului în cetate, cel puțin în „cetatea românească”. Dialogul acesta este constitutiv teologiei creștine din orice perioadă istorică, este o datorie a teologului, iar atunci când acest dialog pare că devine surd, el trebuie să aibă nădejde că Dumnezeu „mai are

șapte mii de suflete care nu și-au plecat genunchii lui Baal” (III Regi 19, 18). De aceea, demersul de față se dorește a se alătura eforturilor depuse deja de teologii și bioeticienii ortodocși români de a scoate din faza „asimptomatică” acest dialog și a-l face fertil și relevant societății în care trăim, iar lucrarea se dorește a fi un instrument util în mâna acestora.

Dacă ar fi să creionăm o „carte de identitate” creștină a embrionului uman am trece în ea următoarele date: un aproape vulnerabil, care nu-și poate proteja singur viața; o unitate dintre un trup și un suflet rațional; un chip al lui Hristos embrionar; ipostas uman, adică o „rotunjire” a naturii umane universale într-un întreg care are suportul în sine, suport susținut de harul lui Dumnezeu; o persoană umană aflată ontologic în relație cu Dumnezeu; un fiu; un purtător al enigmei originilor; o taină personală care poate fi timid scrutată prin dragoste și smerenie.

Originalitatea cercetării de față stă în faptul că propune în spațiul românesc, alături de identitatea biologică și personală a embrionului, o discuție despre identitatea spirituală a acestuia. Suflarea lui Dumnezeu sădește în om, la zămislire, nu atât viața biologică, căci aceasta o au și celelalte viețuitoare, ci viața înțelegerii și a comuniunii cu Sine, adică viață spirituală. Prin acest spirit sădit de Dumnezeu, mișcările trupului devin mișcări voite, conștiente, libere. De aceea, în orice stadiu de dezvoltare s-ar afla, omul nu este o mașină automată, absurdă și fără sens, ci un mister unic, plin de sensuri și simțiri nesfârșite, având o pecete proprie lui, căci prin spirit chiar trupul este legat în mod tainic de Spiritul absolut. Trupul este atât de înrudit cu sufletul, încât face parte din eul omului sau participă la calitatea lui de subiect cunoscător. Însă, în același timp, trupul este și obiect cunoscut. Cum trupul este organizat prin suflet și este cuprins de suflet, de aceea nu poate fi cunoscut separat de suflet, cum de altfel nu este cunoscut și nu se cunoaște nici sufletul în mod separat de trup. În amândouă aceste calități, trupul se resimte de lucrarea sufletului. Atât în calitate de obiect, cât și de participant la subiectivitatea persoanei, trupul este penetrat de calitățile sufletului, sau acestea se prelungesc în trup. De aceea și sufletul cunoaște și este cunoscut prin trup.

Sufletul nu este nicio clipă fără trup și nici trupul fără suflet. Ele nu sunt contrarii prin ființă, ci întregitoare, deși își pot deveni contrarii prin folosirea pătimasă a libertății. În suflet sunt puterile formatoare ale trupului din materie și lucrătoare prin el. Sufletul nu începe să existe decât împreună cu trupul. De aici și credința Bisericii Ortodoxe că zămislirea nu este doar un eveniment uman, ci și unul binecuvântat și sfânt prin implicarea harului lui Dumnezeu. Acest lucru este evidențiat de prăznuirea persoanelor prezente în dumnezeiasca iconomie. Mai întâi, pe 25 martie, ea ne pune înaintea taina zămislirii Domnului din ziua Bunevestiri, pe 9 decembrie, zămislirea Maicii Domnului și, în final, pe 23 septembrie, zămislirea Sfântului Ioan Înaintemergătorul.

Pe tot parcursul cercetării ne-am străduit să urmărim obiectivele propuse și să oferim cu perseverență viziuni limpezi și ușor de reperat pentru cititor. Între limitele unui asemenea demers se numără abundența de citate care poate încălca textul, folosirea a două limbaje diferite (teologic și medical) fără a crea punți stabile de legătură între ele, imposibilitatea de a consulta bibliografie în limba germană sau neogreacă, lipsa de pregătire medicală a autorului care îngreunează demersul interdisciplinar.

Credem că cercetarea de față poate deschide drumul unei evaluări critice a problematicei cercetării pe celule stem embrionare, evaluare ce lipsește din teologia ortodoxă românească. De asemenea, o problemă stringentă după părerea noastră este destinul embrionilor congelați, situație care ar necesita un cadru legislativ în țara noastră și, de ce nu, alcătuirea unui document oficial de către Biserica Ortodoxă Română, care să evalueze toate problemele morale ale fertilizării in vitro. O altă direcție de cercetare importantă o poate reprezenta evaluarea ortodoxă a conceptului de „designing babies” („proiectarea copiilor”) și a felului cum tehnologia poate schimba modalitatea de a aduce pe lume copiii. Pentru că am vorbit despre rolul familiei în raportarea față de embrion, lucrarea de față poate constitui și punctul de plecare într-o cercetare despre un nou tip de adopție, adopția de embrioni.

CUPRINSUL LUCRĂRII ÎN EXTENSO

LISTĂ DE ABREVIERI.....	5
INTRODUCERE.....	6
PARTEA I	
EMBRIONUL UMAN DIN PERSPECTIVĂ TEOLOGICĂ.....	23
CAP. I: OMUL – FIINȚĂ TEOLOGICĂ.....	23
I.1. Coordonate biblice și hermeneutice.....	23
I.1.1. Adam, parte bărbătească și parte femeiască.....	23
I.1.2. Adam, ish și ishshah.....	30
I.2. Embrionul uman în Sfânta Scriptură.....	42
I.3. Vocația morală a Omului.....	50
I.3.1. Vocația împărătească.....	53
I.3.2. Vocația sacerdotală.....	53
I.3.3. Vocația profetică.....	57
CAP. II: PROBLEMATICA EMBRIONULUI UMAN ÎN ZORII CREȘTINISMULUI.....	60

II.1. Embrionul în gândirea filosofilor.....	60
II.2. Avortul și abandonarea nou-născuților la Părinții Apostolici.....	65
II.2.1. Didahia.....	67
II.2.2. Epistola lui Barnaba.....	72
II.3. Concepția despre embrion a apologeților creștini.....	73
II.3.1. Sfântul Iustin Martirul și Filosoful.....	74
II.3.1.1. Misterul dezvoltării embrionare.....	75
II.3.1.2. Unicitatea zămislirii lui Hristos.....	77
II.3.2. Athenagora Atenianul.....	78
II.3.3. Clement Alexandrinul.....	80
II.3.4. Tertulian.....	91
II.3.4.1. Avortul și expunerea nou-născuților.....	91
II.3.4.2. Embrionul uman – trup și suflet de la început.....	93
II.3.4.3. Trupul embrionar al lui Hristos.....	97
CAP. III: ÎNTEMEIEREA UNEI REFLECȚII CREȘTINE CU PRIVIRE LA EMBRIONUL UMAN.....	103
III.1. Trei provocări.....	103
III.1.1. Provocarea platoniciană.....	103
III.1.2. Provocarea stoică.....	112
III.1.3. Provocarea aristotelică.....	113
III.2. Abordarea în gândirea răsăriteană – unitatea compusului uman.....	115
III.2.1. Metodiul de Olimp.....	115
III.2.2. Aportul Capadocienilor.....	118
III.2.2.1. Sfântul Grigorie Teologul.....	118
III.2.2.2. Sfântul Vasile cel Mare.....	121
III.2.2.3. Sfântul Grigorie de Nyssa.....	125
III.2.3. Sfântul Maxim Mărturisitorul.....	131
III.2.3.1. <i>Ambigua 7</i> și unitatea indisolubilă a compusului uman.....	131
III.2.3.2. Argumentul teologic și embrionul uman.....	135
III.2.3.3. Argumentul hristologic și statutul embrionului uman.....	142
III.3. Abordarea în gândirea apuseană – originea sufletului.....	146
III.3.1. Lactanțiu.....	146
III.3.2. Fericitul Ieronim.....	149
III.3.3. Fericitul Augustin.....	152
III.3.3.1. Originea sufletului uman.....	152

III.3.3.2. Învierea embrionilor umani.....	157
III.3.4. Toma din Aquino.....	161
III.3.4.1. Embriogeneza și momentul însuflețirii.....	161
III.3.4.2. Însuflețirea lui Adam, a Evei și a lui Hristos.....	167
CAP. IV: EMBRIONUL UMAN ÎN CONȘTIINȚA CANONICĂ A BISERICII ORTODOXE.....	171
IV.1. Atitudinea față de avort.....	171
IV.2. Botezul și femeia însărcinată.....	179
CAP. V: EMBRIONUL UMAN ÎN TRADIȚIA LITURGICĂ A BISERICII ORTODOXE.....	181
V.1. Sărbătorile zămislirii.....	182
V.2. Rânduieli și slujbe legate de nașterea omului.....	185
CONCLUZIA PRIMEI PĂRȚI: CELE CINCI ARGUMENTE ALE TRADIȚIEI CREȘTINE.....	190
PARTEA A II-A	
EMBRIONUL UMAN DIN PERSPECTIVĂ BIOETICĂ.....	196
CAP. VI: OMUL BIOETIC.....	196
CAP. VII: EMBRIONUL UMAN – DATE EMBRIOLOGICE.....	206
VII.1. Gametogeneza.....	206
VII.2. Prima săptămână de dezvoltare.....	209
VII.2.1. Fecundarea.....	209
VII.2.2. Procesul de clivare.....	211
VII.3. Săptămâna a doua de dezvoltare.....	213
VII.4. Săptămâna a treia de dezvoltare.....	214
VII.5. Perioada embrionară (săptămânile 3-8).....	215
CAP. VIII: IDENTITATEA EMBRIONULUI UMAN.....	217
VIII.1. Identitatea biologică a embrionului uman.....	218
VIII.1.1. Organism uman și individualitate umană.....	218
VIII.1.2. Gemelăritate vs. Individualitate.....	226
VIII.1.3. Totipotență vs. Individualitate.....	228
VIII.1.4. Absența cerebrală vs. Individualitate.....	232
VIII.2. Identitatea personală a embrionului uman.....	237
VIII.2.1. Persoană și ontologie în teologia ortodoxă.....	237
VIII.2.2. Statutul moral este recunoscut social.....	244
VIII.2.3. Viziunea psihologică și statutul moral.....	246

VIII.2.4. Persoana înaintea personalității.....	248
CAP. IX: SPRE O BIOETICĂ A VIEȚII: CONTRIBUȚIA TEOLOGIEI ORTODOXE CONTEMPORANE LA CREIONAREA IDENTITĂȚII EMBRIONULUI UMAN.....	250
IX.1. Limbajul edificator al Teologiei ortodoxe.....	254
IX.2. Demnitatea embrionului uman.....	263
IX.3. Statutul spiritual al embrionului uman.....	266
CONCLUZII.....	271

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

EDIȚII ALE SFINTEI SCRIPTURI:

1. *BIBLIA DUPĂ TEXTUL EBRAIC. EXODUL. LEVITICUL*, ed. îngrijită de Francisca Băltăceanu și Monica Broșteanu, Editura Humanitas, București, 2019.
2. *BIBLIA DUPĂ TEXTUL EBRAIC. GENEZA*, ed. îngrijită de Francisca Băltăceanu și Monica Broșteanu, Editura Humanitas, București, 2017.
3. *BIBLIA HEBRAICA STUTTARTENSIS*, K. Elliger, W. Rudolph (eds.), ediția a V-a revizuită de A. Schenker, Deutsch Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1997.
4. *BIBLIA SAU SFÎNTA SCRIPTURĂ*, tipărită cu binecuvântarea P.F. Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.
5. *FRENCH BIBLE DE JÉRUSALEM*, Les Éditions du Cerf, Paris, 1973.
6. *LA BIBLIA*, versión castellana, Herder Editorial, Barcelona, 2003.
7. *NOVUM TESTAMENTUM GRAECE*, edited by Nestle-Aland, Deutsch Bibelgesellschaft, Stuttgart, 271993.
8. *SEPTUAGINTA* (Old Greek Jewish Scriptures), edited by Alfred Rahlfs, German Bible Society, Stuttgart, 1935.
9. *THE HOLY BIBLE: NEW INTERNATIONAL VERSION*, International Bible Society, Zondervan Publishing House, Grand Rapids, 1984.
10. *THE HOLY BIBLE: NEW KING JAMES VERSION*, Thomas Nelson, Nashville, Tennessee, 1982.

EDIȚII CRITICE:

11. CLEMENS ALEXANDRINUS. *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte* (vol. 12, 15 și 17), vol. I, *Protrepticus. Paedagogus*, edit. O. STÄHLIN-URS. TREU, Berlin, 1972; vol. II, *Stromata I-VI*, edit. O. STÄHLIN-FRÜCHTEL, Berlin, 1960; vol. III, *Stromata VII-VIII, Excerpta ex Theodoto, Eclogae prophetae. Qui dives salvetur, Fragmente*, ed. Otto STÄHLIN, Leipzig, 1909.
12. GRIGORIE DE NYSSA, *Antirrheticus adversus Apolinarium*, în: *Gregorii Nysseni Opera Dogmatica Minora*, Vol. III/1, Fridericus Mueller (ed.), Leiden, E. J. Brill, 1958.
13. MAXIMOS THE CONFESSOR, *On Difficulties in the Church Fathers: The Ambigua*, Vol. I-II, edited and translated by Nicholas Constas, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2014.

14. ORIGEN, *Commentaria in Evangelium secundum Matthaeum*, în: *Origenes Werke*, vol. 10, edited by Erich Klostermann, col. „Die grieschen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte”, vol. 40, J. C. Hinrichs, Leipzig, 1935.

DICȚIONARE, GRAMATICI ȘI ENCICLOPEDII:

15. *A greek-english lexicon of the Septuagint*, Johan LUST, Erik EYNIKEL, Katrin HAUSPIE (eds.), revised edition, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2003.
16. *A Patristic Greek Lexicon*, edited by G. W. H. Lampe, Clarendon Press, Oxford, 1961.
17. BROWN, Francis, DRIVER, S. R. and BRIGGS, Charles A., *The Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, Hendrickson Academic, 1994.
18. CARREZ, Maurice și MOREL, François, *Dicționar grec-român al Noului Testament*, traducere de Gheorghe Badea, Societatea Biblică Interconfesională din România, București, 1999.
19. CHANTRAINE, Pierre, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tome I-IV, Les Éditions Klincksieck, Paris, 1968-1980.
20. HAVE, Henk ten (ed.), *Encyclopedia of Global Bioethics*, Springer International Publishing, Switzerland, 2016.
21. IATAN, Cristinel, MIHĂILĂ, Diac. Alexandru, **DICȚIONAR DE EBRAICĂ BIBLICĂ PENTRU UZUL STUDENȚILOR (DEBUS)**, Editura Basilica, București, 2017.
22. JOÛON, Paul, MURAOKA, Takamitsu, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Gregorian & Biblical Press, Roma, ²2006.
23. LIDDELL, Henry G. and SCOTT, Robert, *An Intermediate Greek-English Lexicon*, Martino Publishing, New York/Cincinnati/Chicago, 2013.
24. MURAOKA, Takamitsu, *A Greek ≈ Hebrew/Aramaic Two-way Index to the Septuagint*, Peeters, Louvain/Paris/Walpole, 2010.
25. MURAOKA, Takamitsu, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Peeters, Louvain/Paris/Walpole, 2009.
26. POST, Stephen G. (ed.), *Encyclopedia of Bioethics*, vol. 3, Macmillan Reference, New York, ³2004.
27. *Theological Dictionary of the New Testament*, Gerhard KITTEL and Gerhard FRIEDRICH (eds.), Vol IV (Λ – Ν), translated by Geoffrey W. Bromiley, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, USA, ²1993.

28. *Theological Dictionary of the New Testament*, Gerhard KITTEL and Gerhard FRIEDRICH (eds.), Vol VIII (T – Y), translated by Geoffrey W. Bromiley, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, USA, 1993.
29. *Theological Dictionary of the Old Testament*, edited by G. Johannes BOTTERWECK and Helmer RINGGREN, vol. I, translated by John T. Willis, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1997.
30. *Theological Dictionary of the Old Testament*, edited by G. Johannes BOTTERWECK and Helmer RINGGREN, vol. IV, translated by David E. Green, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1980 (Reprinted 1997).

IZVOARE:

31. ARISTOTEL, *Despre nașterea animalelor*, traducere în lb. franceză de Pierre Louis, Les Belles Lettres, Paris, 1961.
32. ARISTOTEL, *Despre suflet*, traducere în lb. română de Alexander Baumgarten, ediție bilingvă, Editura Humanitas, București, 2005.
33. ARISTOTEL, *Etica nicomahică*, introducere, traducere, comentarii și index de Stella Petecel, Editura IRI, București, 1998.
34. ARISTOTEL, *Istoria animalelor*, traducere în lb. franceză de Pierre Louis, în: ARISTOTE, *Histoire des animaux*, Tome II (Livres V-VII), Ediție bilingvă, Les Belles Lettres, Paris, 1968.
35. ARISTOTEL, *Politica*, traducere de Raluca Grigoriu, Editura Paideia, București, 2001.
36. *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. I (Canoanele Apostolice și Canoanele Sinoadelor Ecumenice), Ediție bilingvă, studiu introductiv, introduceri, note și traducere de Răzvan Perșa, Editura Basilica, București, 2018.
37. *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. II (Canoanele Sinoadelor locale), Ediție bilingvă, studiu introductiv, introduceri, note și traducere de Răzvan Perșa, Editura Basilica, București, 2018.
38. *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. III (Canoanele Sfinților Părinți, Canoanele întregitoare și prescripții canonice), Ediție bilingvă, studiu introductiv, introduceri, note și traducere de Răzvan Perșa, Editura Basilica, București, 2018.
39. COMITETUL DE BIOETICĂ AL SFÂNTULUI SINOD AL BISERICII DIN GRECIA, „Poziții fundamentale asupra eticii reproducerii asistate”, VII, 28, traducere de Mihaela Drăghici, în: *Revista Teologică*, SN, nr. 3/2019, pp. 253-270.

40. DENZINGER, Henricus, SCHÖNMETZER, Adolfus, *Enchiridion Symbolorum. Definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Herder Verlag, Freiburg, 1976.
41. DIOGENE LAERTIOS, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, traducere în lb. română de C.I. Balmuș, Editura Polirom, Iași, 1997.
42. HERACLIT, *Fragmente*, trad. fr. J.-F. Pradeau, în vol. Héraclite d'Éphèse, *Fragments (Citations et témoignages)*, Paris, 2002.
43. *Hotărârile dogmatice ale celor șapte Sinoade Ecumenice*, pr. Sorin ȘELARU (coord.), Viorel COMAN, George GHERGA, Editura Basilica, București, 2018.
44. *Les Constitutions Apostolique*, introduction, texte critique, traduction et notes par Marcel Metzger, col. „Sources Chrétiennes”, vol. 336, Les Éditions du Cerf, Paris, 1987.
45. LUCRETIUS, *De rerum natura*, trad. în lb. română de prof. T. Naum, Editura Științifică, București, 1965.
46. *Mineiul pe decembrie*, EIBMBOR, București, 1991.
47. *Mineiul pe martie*, EIBMBOR, București, 2007.
48. *Mineiul pe septembrie*, EIBMO, București, 2015.
49. PLATON, *Cratylus*, trad. în lb. română de Simina Noica, în: PLATON, *Opere*, vol. 3, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
50. PLATON, *Phaidon*, trad. în lb. română de Petru Creția, în: PLATON, *Opere*, vol. 4, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
51. PLATON, *Phaidros*, trad. în lb. română de Gabriel Liiceanu, în: PLATON, *Opere*, vol. 4, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
52. PLATON, *Republica*, trad. în lb. română de Andrei Cornea, în: PLATON, *Opere*, vol. 5, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
53. PLATON, *Timaios*, traducere de Petru Creția și Cătălin Partenie, în: PLATON, *Opere*, vol. VII, Editura Științifică, București, 1993.
54. PLOTIN, *Despre nemurirea sufletului*, traducere în lb. română de Andrei Cornea, în: PLOTIN, *Opere*, vol. I, Editura Humanitas, București, 2002.
55. PLOTIN, *Enneade*, în: PLOTIN, *Enneade III-IV*, ediție bilingvă, traducere și comentarii de Vasile Rus, Liliana Peculea, Marilena Vlad, Alexander Baumgarten, Gabriel Chindea, Elena Mihai, Editura IRI, București, 2005.
56. *Slujba Sfântului Botez și Rânduieii legate de nașterea omului*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2014.

57. ZENON, *Fragmente fizice*, traducere de Filotheia Bogoiu și Cristian Bejan, în: *Fragmentele stoicilor vechi (Stoicorum Veterum Fragmenta)*, Hans von Arnim (ed.), Editura Humanitas, București, 2016.

PĂRINȚI ȘI SCRITORI BISERICEȘTI:

58. Sfântul AMBROZIE AL MILANULUI, *Despre Cain și Abel*, traducere de Prof. Maria Hetco, introducere și note de Pr. Prof. Teodor Bodogae, în colecția „PSB”, vol. 52, EIBMBOR, București, 2007.

59. Sfântul AMBROZIE AL MILANULUI, *Despre Rai*, traducere de Prof. Maria Hetco, introducere și note de Pr. Prof. Teodor Bodogae, PSB 52, EIBMBOR, București, 2007.

60. *The Apostolic Fathers: Greek texts and English translations*, edited and translated by Michael W. Holmes, after the earlier work of J. B. Lightfoot and J. R. Harmer, Baker Academic, Grand Rapids, Michigan, 2007.

61. ATHENAGORA ATENIANUL, *Despre învierea morților*, traducere și note de Pr. Prof. T. Bodogae, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980.

62. ATHENAGORA ATENIANUL, *Solie în favoarea creștinilor*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. T. Bodogae, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980.

63. ATHÉNAGORE, *Supplique au sujet des chretiens*, introduction, texte et traduction par Bernard Pouderon, SC 379, Les Éditions du Cerf, Paris, 1992.

64. ATHÉNAGORE, *Sur la résurrection des morts*, introduction, texte et traduction par Bernard Pouderon, SC 379, Les Éditions du Cerf, Paris, 1992.

65. Fericitul AUGUSTIN, *Despre liberul arbitru*, traducere, introducere, note și comentarii de Vasile Sav, Ediție bilingvă, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.

66. Fericitul AUGUSTIN, *Enchiridion sau Despre credință, speranță și iubire*, Ediție bilingvă, traducere, introducere, note și comentarii de Vasile Sav, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.

67. Fericitul AUGUSTIN, *Epistole*, vol. II (83-130), translated by Sister Wilfrid Parsons, col. „The Fathers of the Church”, vol. 18, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 1953.

68. Fericitul AUGUSTIN, *Epistole*, vol. III (131-164), translated by Sister Wilfrid Parsons, col. „The Fathers of the Church”, vol. 20, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 1953.

69. Fericitul AUGUSTIN, *Epistole*, vol. IV (165-203), translated by Sister Wilfrid Parsons, col. „The Fathers of the Church”, vol. 30, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 1955.

70. Fericitul AUGUSTIN, *Retractationes*, traducere de Nicolae I. Barbu, postfață de Ioan G. Coman, Editura Anastasia, București, 1997.
71. Fericitul AUGUSTIN, *Enarrationes in Psalmos*, PL 37, 1236.
72. SAINT AUGUSTINE, *The Literal Meaning of Genesis*, introductions, translation and notes by Edmund Hill, New City Press, New York, 2002.
73. AVVA VARSANUFIE, *Scrisori duhovnicești*, în: *Filocalia*, vol. XI, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Humanitas, București, 2017.
74. Sfântul CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Despre închinarea și slujirea în duh și adevăr*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, PSB 38, EIBMBOR, București, 1991.
75. CLEMENT ALEXANDRINUL, *Pedagogul*, traducere, introducere, note și indici de Pr. Dumitru Fecioru, PSB 4, EIBMBOR, București, 1982.
76. CLEMENT ALEXANDRINUL, *Stromate*, traducere, cuvânt înainte, note și indici de Pr. Dumitru Fecioru, PSB 5, EIBMBOR, București, 1982.
77. *Didahia sau Învățătură a celor doisprezece Apostoli*, traducere, note și indici de Pr. Dumitru Fecioru, PSB 1, EIBMBOR, București, 1979.
78. DIODOR DIN TARS, *Comentariu la Geneză*, Fragment 11, în: Joseph DECONINCK, *Essai sur la chaîne de l'Octateuque: avec une édition des commentaires de Diodore de Tarse qui s'y trouvent contenus*, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris, 1912.
79. DIODOR DIN TARS, *Comentariu la Ieșire*, Fragment 68, în: Joseph DECONINCK, *Essai sur la chaîne de l'Octateuque: avec une édition des commentaires de Diodore de Tarse qui s'y trouvent contenus*, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris, 1912.
80. Sfântul EFREM SIRUL, *Cuvânt despre Cain și despre glasul lui Abel*, în: Sfântul EFREM SIRUL, *Erminii Scripturistice*, traducere, introducere și note de Alexandru Prelipcean, Editura Doxologia, Iași, 2018.
81. *Epistola către Diognet*, traducere, note și indici de Pr. Dumitru Fecioru, PSB 1, EIBMBOR, București, 1979.
82. *Epistola lui Barnaba*, traducere, note și indici de Pr. Dumitru Fecioru, PSB 1, EIBMBOR, București, 1979.
83. Sfântul GRIGORIE DE NYSSA, *Despre facerea omului*, traducere și note de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, PSB 30, EIBMBOR, București, 1998.
84. Sfântul GRIGORIE DE NYSSA, *Despre suflet și înviere*, traducere și note de Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, PSB 30, EIBMBOR, București, 1998.

85. Sfântul GRIGORIE DE NYSSA, *Marele cuvânt catehetic sau Despre învățământul religios*, traducere și note de Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, PSB 30, EIBMBOR, București, 1998.
86. Sfântul GRIGORIE DE NYSSA, *Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor*, traducere de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae și Pr. Ioan Buga, PSB 29, EIBMBOR, București, 1982.
87. GRÉGOIRE DE NYSSE, *Lettres*, introduction, texte critique, traduction, notes et index par Pierre Maraval, SC 363, Les Éditions du Cerf, Paris, 1990.
88. GREGORY OF NYSSA, *Anti-Apollinarian writings*, translated, with an introduction, commentary, and notes by Robin Orton, col. „The Fathers of The Church, a new translation”, vol. 131, The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 2015.
89. Sfântul GRIGORIE TEOLOGUL, *Cuvântări*, XIV, XXXVII, XLV, traducere din limba greacă veche, introducere și note de Nicușor Deciu, în: Sfântul GRIGORIE DE NAZIANZ, *Cuvântări praznicale și morale*, col. „Patristica”, Seria „Traduceri”, vol. 23, Editura Doxologia, Iasi, 2019.
90. Sfântul GRIGORIE TEOLOGUL, *Cuvântări*, XXVIII (a II-a Teologică), XXIX (a III-a Teologică) și XXX (a IV-a Teologică), traducere, introducere și note de Pr. Acad. Dr. Dumitru Stăniloae, în: Sfântul GRIGORIE DE NAZIANZ, *Cele cinci cuvântări teologice*, Editura Anastasia, București, 1993.
91. Sfântul GRIGORIE TEOLOGUL, *Scrisoarea 101*, introduction, texte critique, traduction et notes par Paul Gallay, SC 208, Les Éditions du Cerf, Paris, 1974.
92. GRÉGOIRE DE NAZIANZE, *Discours 27-31 (Discours Théologique)*, introduction, texte critique, traduction et notes par Paul Gallay, SC 250, Les Éditions du Cerf, Paris, 1978.
93. Fericitul IERONIM, *Comentariu la Ecclesiast*, PL 23.
94. Fericitul IERONIM, *Contra lui Ioan al Ierusalimului*, PL 23.
95. Fericitul IERONIM, *Epistole*, CSEL 56.
96. Fericitul IERONIM, *Epistole*, traducere de Traian Diaconescu, PSB 10, S.N., Editura Basilica, București, 2018.
97. SAINT JÉRÔME, *Apologie contre Rufin*, introduction, texte critique, traduction et index par Pierre Lardet, SC 303, Les Éditions du Cerf, Paris, 1983.
98. Sfântul IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, EIBMBOR, București, 2005.
99. Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Facere*, traducere, introducere, indici și note de Pr. Dumitru Fecioru, PSB 21, EIBMBOR, București, 1987.
100. Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Psalmi*, traducere de Laura Enache, Editura Doxologia, Iași, 2011.

101. Sfântul IRINEU DE LYON, *Împotriva ereziilor*, Cartea a III-a, traducere, introducere și note de Petru Molodeț, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2018.
102. Sfântul IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL, *Apologia întâi în favoarea creștinilor*, traducere de Pr. Prof. Olimp N. Căciulă, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980.
103. Sfântul IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL, *Dialogul cu iudeul Tryfon*, traducere și note de Pr. Prof. Olimp N. Căciulă, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980.
104. *L'enfant à naître. Tertullien, Grégoire, Augustin, Maxime, Cassiodore, Pseudo-Augustin*, introduction, notes, guide thématique par Marie-Hélène CONGOURDEAU, col. *Les pères dans la foi*, vol. 78, Jean-Paul Migne Edition, Paris, 2000.
105. LACTANCE, *L'ouvrage du Dieu Créateur*, introduction, texte critique, traduction par Michel Perrin, SC 213, Tome I, Les Éditions du Cerf, Paris, 1974.
106. LACTANTIUS, *Instituțiile divine*, traducere și note de Petru Pistol, Editura Învierea, Timișoara, 2004.
107. Sfântul MACARIE CEL MARE, *Omilii duhovnicești*, traducere din lb. greacă veche de Pr. Prof. Dr. Constantin Cornițescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
108. Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 2006.
109. Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, *Despre cele două voințe în Hristos. Către Martin*, traducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, PSB 81, EIBMBOR, București, 1990.
110. Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, *Disputa cu Pyrrhus*, traducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, PSB 81, EIBMBOR, București, 1990.
111. Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, *Epistole*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, PSB 81, EIBMBOR, București, 1990.
112. Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, *Întrebări și nedumeriri*, traducere de Laura Enache, Editura Doxologia, Iași, 2012.
113. Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mistagogia*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2017.
114. Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, *Răspunsuri către Talasie*, în: *Filocalia*, vol. 3, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2017.
115. METODIU DE OLIMP, *Aglaofon sau Despre înviere*, studiu introductiv, traducere, indici și note de Pr. Prof. Constantin Cornițescu, PSB 10, EIBMBOR, București, 1984.

116. METODIU DE OLIMP, *Banchetul sau Despre castitate*, studiu introductiv, traducere, indici și note de Pr. Prof. Constantin Cornișescu, PSB 10, EIBMBOR, București, 1984.
117. NEMESIUS DIN EMESA, *Despre natura omului*, ediție bilingvă, traducere din lb. greacă veche, introducere și note de Walter Alexander Prager, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.
118. ORIGEN, *Comentariu la Cântarea Cântărilor*, în : ORIGÈNE, *Commentaire sur Le Cantique des Cantiques*, Tome I, texte de la version latine de Rufin, introduction, traduction et notes par Luc Brésard et Henri Crouzel, SC 375, Les Éditions du Cerf, Paris, 1991.
119. ORIGEN, *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, studiu introductiv, traducere și note de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, PSB 7, EIBMBOR, București, 1982.
120. ORIGEN, *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, în: ORIGÈNE, *Commentaire sur Saint Jean*, Tome III (Livre XIII), texte grec, avant-propos, traductions et notes par Cécile Blanc, SC 222, Les Éditions du Cerf, Paris, 1975.
121. ORIGEN, *Contra lui Celsus*, studiu introductiv, traducere și note de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, PSB 9, EIBMBOR, București, 1984.
122. ORIGEN, *Despre principii*, studiu introductiv, traducere și note de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, PSB 8, EIBMBOR, București, 1982.
123. ORIGEN, *Despre rugăciune*, studiu introductiv, traducere și note de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, PSB 7, EIBMBOR, București, 1982.
124. ORIGEN, *Homilies on Leviticus*, translated by Gary Wayne Barkley, col. „The Fathers of the Church”, vol. 83, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2005.
125. ORIGEN, *Omilii la Geneză*, studiu introductiv, traducere și note de Adrian Muraru, în: ORIGEN, *Omilii, comentarii și adnotări la Geneză*, Ediție bilingvă, col. „Tradiția creștină”, Editura Polirom, Iași, 2006.
126. ORIGEN, *Omilii la Ieremia*, studiu introductiv și note de Pr. Prof. Teodor Bodogae, traducere de Pr. Prof. Teodor Bodogae și Zorica Lațcu, PSB 6, EIBMBOR, București, 1981.
127. ORIGEN, *Omilii la Iosua*, studiu introductiv și note de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, traducere de Pr. Prof. Nicolae Neaga, PSB 6, EIBMBOR, București, 1981.
128. ORIGEN, *Omilii și adnotări la Exod*, studiu introductiv, traducere și note de Adrian Muraru, Ediție bilingvă, col. „Tradiția creștină”, Editura Polirom, Iași, 2006.

129. PAMFIL DE CEZAREEA, *Apologie în favoarea lui Origen*, în: PAMPHILUS, *Apology for Origen. With the letter of Rufinus on the falsification of the books of Origen*, translated by Thomas P. Scheck. col. „The Fathers of the Church”, vol. 120, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2010.
130. Sfântul SIMEON NOUL TEOLOG, *Discursuri teologice și etice*, studiu introductiv și traducere de diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1998.
131. Fericitul TEODORET DE CYR, *Întrebări la Ieșire*, în: THEODORET OF CYRUS, *The Questions on the Octateuch*, vol. I (*On Genesis and Exodus*), Greek text revised by John F. Petruccione, English translation with introduction and commentary by †Robert C. Hill, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2007.
132. Fericitul TEODORET DE CYR, *Terapeutica maladiilor eline*, în: THÉODORET DE CYR, *Thérapeutique des maladies helléniques*, texte critique, introduction, traduction et notes par Pierre Canivet, SC 57, Les Éditions du Cerf, Paris, 1958.
133. Sfântul TEOFIL AL ANTIOHIEI, *Către Autolic*, traducere, introducere și note de Pr. D. Fecioru, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980.
134. TERTULIAN, *Apologeticum*, traducere de Eliodor Constantinescu (1930), revăzută de David Popescu, PSB 3, EIBMBOR, București, 1981.
135. TERTULIAN, *Despre suflet*, traducere de Pr. David Popescu, introducere, note și indici de Prof. Nicolae Chițescu, PSB 3, EIBMBOR, București, 1981.
136. TERTULIAN, *Despre trupul lui Hristos*, în: TERTULIAN, *Tratate dogmatice și apologetice*, Ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere și note de Dionisie Pîrvuloiu, col. „Tradiția creștină”, Editura Polirom, Iași, 2007.
137. TOMA DIN AQUINO, *Întrebări disputate despre suflet*, traducere din limba latină, studiu, note și bibliografie de Gabriel Chindea, Editura Humanitas, București, 2006.
138. TOMA DIN AQUINO, *Scripta super libros sententiarum*, Maria Fabianus Moos (ed.), Lethielleux, Paris, 1933.
139. TOMA DIN AQUINO, *Summa contra gentiles*, translated, with an Introduction and Notes, by Vernon J. Bourke, Image Books, New York, 1956.
140. TOMA DIN AQUINO, *Summa Theologica*, Iia, Iiae, traducere de Stela Avram, Alexandra Baneu, Alexander Baumgarten (coord.) ET AL., Editura Polirom, Iași, 2016.
141. TOMA DIN AQUINO, *Summa Theologica*, Pars I, traducere de Alexander Baumgarten (coord.) ET AL., prefață de Adriano Oliva, Editura Polirom, Iași, 2009.
142. TOMA DIN AQUINO, *Summa Theologica*, Pars III, translated by Fathers of The English Dominican Province, London, 1914.

143. Sfântul VASILE CEL MARE, *Despre originea omului*, studiu introductiv, traducere și note de Ierom. Policarp Pîrvuloiu, PSB 4, S.N., Editura Basilica, București, 2011.
144. Sfântul VASILE CEL MARE, *Epistole*, în: SAINT BASILE, *Lettres*, Tome II, text établi et traduit par Yves Courtonne, Les Belles Lettres, Paris, 1961.
145. Sfântul VASILE CEL MARE, *Împotriva lui Eunomie*, în: BASILE DE CÉSARÉE, *Contre Eunome, suivi de Eunome Apologie*, Tome II, introduction, texte, traduction et notes de Bernard Sesbüé, SC 305, Les Éditions du Cerf, Paris, 1983.
146. Sfântul VASILE CEL MARE, *Regulile mari*, traducere de Prof. Dr. Iorgu Ivan, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2009.

CĂRȚI ȘI MANUALE:

147. ABBAS, Abul K., LICHTMAN, Andrew H., PILLAI, Shiv, *Cellular and Molecular Immunology*, Elsevier, Philadelphia, 2018.
148. ALBERTZ, Rainer and SCHMITT, Rüdiger, *Family and Household Religion in Ancient Israel and the Levant*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2012.
149. ATUDOREI, Pr. Ioan Leonardo, *Antropocentrism și teocentrism în opera Părintelui Dumitru Stăniloae*, Editura Doxologia, Iași, 2014.
150. BALTHASAR, Hans Urs von, *Liturghia cosmică: lumea în gândirea Sfântului Maxim Mărturisorul*, traducere de Pr. Alexandru Roșu, Editura Doxologia, Iași, 2018.
151. BARR, Julian, *Tertulian and the Unborn Child. Christian and Pagan Attitudes in Historical Perspective*, Routledge, London and New York, 2017.
152. BEHR, Pr. John, *Ascetism și antropologie la Sfântul Irineu de Lyon și Clement Alexandrinul*, traducere de Adela Lungu, Editura Doxologia, Iași, 2016.
153. BLOSSER, Benjamin P., *Become like the Angels. Origen's doctrine of the Soul*, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2012.
154. BRECK, John, BRECK, Lyn, *Trepte pe calea vieții: o viziune ortodoxă asupra bioeticii*, traducere de Geanina Filimon, Editura Sophia, București, 2007.
155. BRECK, John, *Darul sacru al vieții. Tratat de bioetică*, traducere de P.S. Irineu Pop Bistrițeanul, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2007.
156. CAMOSY, Charles C., *Peter Singer and Christian ethics. Beyond polarization*, Cambridge University Press, New York, 2012.
157. CARLSON, Bruce, M. *Human Embryology and Developmental Biology*, Elsevier, St. Louis, Missouri, 2019.
158. CASPAR, Philippe, *L'embryon au IIème siècle*, L'Harmattan, Paris, 2002.

159. CASPAR, Philippe, *La saisie du zygote humain par l'esprit. Destin de l'ontogenèse aristotélicienne*, Éditions Lethielleux, Paris, 1987.
160. CASPAR, Philippe, *Penser l'embryon d'Hippocrate à nos jours*, Editions Universitaires, Paris, 1991.
161. CHADWICK, Henry, *Early Christian Thought and The Classical Tradition. Studies in Justin, Clement and Origen*, Oxford University Press, New York, 2002.
162. CLÉMENT, Olivier, *Întrebări asupra omului*, traducere și note de IPS Iosif, Mitropolitul Ortodox Român al Europei Occidentale și Meridionale și PS Siluan, Episcopul Ortodox Român al Italiei, Editura Apostolia/Reîntregirea, Paris/Alba-Iulia, 2019.
163. CLÉMENT, Olivier, *Trupul morții și al slavei. Scurtă introducere la o teopoetică a trupului*, traducere de Eugenia Vlad, Editura Christiana, București, 1996.
164. COLEMAN, Anthony P., *Lactantius the Theologian. Lactantius and the Doctrine of Providence*, Gorgias Press, New York, 2017.
165. CONGOURDEAU, Marie-Hélène, *Embrionul și sufletul lui la sfinții Părinți și în izvoarele filozofice și medicale grecești (secolele VI î.Hr. – V d.Hr.)*, traducere de Maria-Cornelia Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2014.
166. COUGHLAN, Michael J., COUGHLAN, *The Vatican, the Law and the Human Embryo*, MacMillan Press, Basingstoke and London, 1990.
167. COVIC, Mircea (coord.), *Genetică medicală*, Editura Polirom, Iași, 2017.
168. CRISTESCU, Vasile, *Antropologia în perspectivă teologică*, Editura Junimea, Iași, 1999.
169. CRISTESCU, Vasile, *Antropologia și fundamentarea ei hristologică la Wolfhart Pannenberg și Dumitru Stăniloae*, Editura Trinitas, Iași, 2006.
170. CROUZEL, Henri, *Origen: personajul-exegetul-omul duhovnicesc-teologul*, traducere de Cristian Pop, prefață de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2014.
171. CROUZEL, Henri, *Origène*, Editions Lethielleux, Paris, 1985.
172. DAWKINS, Richard, *Dumnezeu, o amăgire*, traducere de Victor Godeanu, Editura Curtea Veche, București, 2018.
173. DUPUIS, Jacques, «*L'esprit de l'homme*». *Etude sur l'anthropologie religieuse d'Origène*, Desclée De Brouwer, Paris, 1967.
174. ENGELHARDT JR., Hugo Tristram, *Fundamentele bioeticii creștine – Perspectiva ortodoxă*, traducere de Mihail Neamțu, Cezar Login și diac. Ioan I. Ică jr., prezentare de Sebastian Moldovan, Editura Deisis, Sibiu, 2005.
175. ENGELHARDT JR., Hugo Tristram, *The foundations of Bioethics*, Oxford University Press, New York, 1996.

176. EVDOKIMOV, Paul, *Femeia și mântuirea lumii*, prefață de Olivier Clément, traducere de Gabriela Moldoveanu, Editura Sophia, București, 2015.
177. EVDOKIMOV, Paul, *Ortodoxia*, traducere de arhiepiscopul vicar dr. Irineu Ioan Popa, EIBMBOR, București, 1996.
178. FERNGREN, Gary B., *Medicine & Health Care in Early Christianity*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2009.
179. FILON ALEXANDRINUL, *De specialibus legibus*, III, 108-109, în: *The works of Philo. Complete and unabridged*, translated by C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, 1993.
180. FLAVIU IOSIF, *Antichități iudaice*, traducere de Ion Acsan, Editura Hasefer, București, 1999.
181. FLETCHER, Joseph, *Humanhood: essays in biomedical ethics*, Prometheus Books, New York, 1979.
182. FLOCA, Arhid. Prof. Dr. Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, ediție îngrijită de Dr. Sorin Joantă, Sibiu, ³2005.
183. FORD, Norman M., *When did I begin? Conception of the human individual in history, philosophy and science*, Cambridge University Press, New York, 1991.
184. GILBERT, Scott F., BARRESI, Michael J. F., *Developmental Biology*, Sinauer Associates, Sunderland, Massachusetts, ¹¹2016.
185. GOLDSTEIN, Kurt, *The organism: a holistic approach to biology derived from pathological data in man*, foreword by Oliver Sacks, Zone Books, New York, 1995.
186. GORMAN, Michael J., *Abortion and the Early Church. Christian, Jewish and Pagan attitudes in the Greco-Roman World*, Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon, 1982.
187. GRACIA, Diego, *Fundamentos de bioética*, Editorial Triacastela, Madrid, ³2008.
188. GRAFTON, Anthony and WILLIAMS, Megan, *Christianity and the transformation of the book: Origen, Eusebius, and the library of Caesarea*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/London, 2006.
189. GROBSTEIN, Clifford, *Science and the Unborn*, Basic Books, New York, 1988.
190. HEINE, Ronald E., *Origen: Scholarship in the Service of the Church*, Oxford University Press, New York, 2010.
191. HENKEL, Jürgen, *Îndumnezeire și etică a iubirii în opera părintelui Dumitru Stăniloae*, traducere de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, ²2006.
192. IDE, Pascal, *Le zygote est-il une personne humaine?*, Téqui, Paris, 2004.
193. ILOAIE, Ștefan, *Cultura vieții. Aspecte morale în bioetică*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2009.

194. ILOAIE, Ștefan, *Morala creștină și etica postmodernă. O întâlnire necesară*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009.
195. ILOAIE, Ștefan, *Relativizarea valorilor morale. Tendințele eticii postmoderne și morala creștină*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2009.
196. IOAN, Beatrice, GAVRILOVICI, Cristina, ASTĂRĂSTOAE, Vasile, *Bioetica – cazuri celebre*, Editura Junimea, Iași, 2005.
197. IONAȘCU, Arhim. Dr. Iuvenalie, *Teroriștii uterului. Terorism științific și etica începuturilor vieții. Eseu de bioetică a gestației*, Editura Anastasia, București, 2002.
198. JACOBS, Louis, *The Jewish Religion. A companion*, Oxford University Press, New York, 1995.
199. JONAS, Hans, *The Gnostic Religion*, Beacon Press, Boston, ³2001.
200. JORDAN, James B., *The law of The Covenant. An Exposition of Exodus 21-23*, Institute for Christian Economics, Tyler, Texas, 1984.
201. KOYRÉ, Alexandre, *De la lumea închisă la universul infinit*, traducere de Vasile Tonoiu, Editura Humanitas, București, 1997.
202. LARCHET, Jean-Claude, *Creștinul în fața bolii, suferinței și morții*, traducere de Marinela Bojin, Editura Sophia, București, ²2015.
203. LARCHET, Jean-Claude, *Etica procreației în învățătura Sfinților Părinți*, traducere de Mihaela Bojin, Editura Sophia, București, 2003.
204. LARCHET, Jean-Claude, *Inconștientul spiritual sau Adâncul neștiut al inimii*, traducere de Marinela Bojin, Editura Sophia, București, 2009.
205. LARCHET, Jean-Claude, *Îndumnezeirea omului la Sfântul Maxim Mărturisorul*, traducere de Marinela Bojin, Editura Basilica, București, 2019.
206. LARCHET, Jean-Claude, *Persoană și natură. Sfânta Treime – Hristos – Omul*, traducere de Pr. prof. Dragoș Bahrim și Marinela Bojin, Editura Basilica, București, 2013.
207. LARCHET, Jean-Claude, *Sfântul Maxim Mărturisorul. O introducere*, traducere de Marinela Bojin, ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim, Editura Doxologia, Iași, 2013.
208. LARCHET,, Jean-Claude, *Viața liturgică*, traducere din lb. franceză de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2017.
209. LILLA, Salvatore R.C., *Clement of Alexandria. A study in Christian Platonism and Gnosticism*, Oxford University Press, London, 1971.
210. MANTZARIDIS, Georgios, *Morala creștină*, traducere de Diac. Drd. Cornel Constantin Coman, Editura Bizantină, București, 2006.

211. MĂGDICI, Adrian, *Embrionul uman, o persoană ce trebuie protejată. O analiză antropologico-etică din perspectiva Magisteriului Bisericii Catolice*, traducere din italiană de Remus Tanasă, Editura Serafica, Roman, 2019.
212. MOLDOVAN, Pr. Ilie, *În Hristos și în Biserică: adevărul și frumusețea căsătoriei*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2014.
213. MOLDOVAN, Sebastian, *Eseuri de bioetică*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2013.
214. MONDIN, Battista, *Sistemul filosofic al lui Toma d'Aquino. Pentru o lectură actuală a filosofiei tomiste*, traducere de Marinel Mureșan, Sorina Mureșan, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2006.
215. MOORE, Keith, PERSAUD, L. T.V.N. (Vid), TORCHIA, Mark G., *The developing human: clinically oriented embryology*, Elsevier, Philadelphia, 2016.

STUDII ȘI ARTICOLE:

216. ANIFANDIS, George, ETAL., „Sperm contributions to oocyte activation: more than meets the eye”, în: *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*, 33 (2016), 3, pp. 313-316, doi: 10.1007/s10815-016-0653-0.
217. BIANCHI, Enrica, WRIGHT, Gavin J., „Sperm meets egg: the genetics of mammalian fertilization”, în: *Annual Review of Genetics*, 50 (2016), 1, pp. 93-111, doi: 10.1146/annurev-genet-121415-121834.
218. BIANCHI, Ugo, „Some reflections on the ontological implications of man's terrestrial corporeity according to Origen”, în: *Origeniana Tertia. The Third International Colloquium for Origen Studies (University of Manchester September 7th - 11th, 1981)*, Richard HANSON and Henri CROUZEL (eds.), Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1985, pp. 153-158.
219. BOSTOCK, D. G., „Quality and corporeity in Origen”, în: *Origeniana Secunda. Second colloque international des études origéniennes (Bari, 20-23 septembre 1977)*, Henri CROUZEL, Antonio QUACQUARELLI (eds.), Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1980, pp. 323-337.
220. BRAUDE, Peter, BOLTON, Virginia, MOORE, Stephen, „Human gene expression first occurs between the four- and eight-cell stages of preimplantation development”, în: *Nature*, 332 (1988), pp. 459-461, doi: 10.1038/332459a0.
221. BRECK, John, „Privire asupra bioeticii: punctul de vedere al unui teolog creștin”, în: Dominique BEAUFILS ET AL., *Bioetica și taina persoanei. Perspective ortodoxe*, traducere de Nicoleta Petuhov, volum îngrijit de Tatiana Petrache, Editura Bizantină, București, 2006, pp. 57-70.

222. BURGIO, Roberto G., „Biological Individuality and Disease. From Garrod’s *Chemical Individuality* to HLA Associated Diseases”, în: *Acta Biotheoretica*, 41 (1993), 2, pp. 219-230.
223. BURGIO, Roberto G., „The biological ego. From Garrod’s *Chemical Individuality* to Burnett’s *Self*”, în: *Acta Biotheoretica*, 38 (1990), 1, pp. 143-159.
224. BUTA, Mircea Gelu, „Perspectiva bioeticii asupra sfințeniei și/sau a calității vieții”, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai: Bioethica*, LIII (2008), 2, pp. 81-89.
225. BUTE, Sorin Nicușor, STOICA, Ion, „Demnitatea și statutul embrionului uman din perspectiva teologiei ortodoxe”, în: *Revista Română de Bioetică*, 8 (2010), 1, pp. 27-32.
226. CAHILL, Lisa S., „Defining personhood: A dialogue”, în: *Conscience*, 13 (1992), 1, pp. 19–28.
227. CANÉVET, Mariette, „L’humanité de l’embryon selon Grégoire de Nysse”, în: *Nouvelle Revue Théologique*, 114 (1992), 5, pp. 678-695.
228. CASPAR, Philippe, „La problématique de l’animation de l’embryon. Survol historique et enjeux dogmatiques I (à suivre)”, în: *Nouvelle Revue Théologique*, 113 (1991), 1, pp. 3-24.
229. CASPAR, Philippe, „La problématique de l’animation de l’embryon. Survol historique et enjeux dogmatiques II (suite)”, în: *Nouvelle Revue Théologique*, 113 (1991), 2, pp. 239-255.
230. CASPAR, Philippe, „Pour un principe d’individuation des êtres vivants”, în: *Revue des Questions Scientifiques*, 155 (1984), 4, pp. 423-434.
231. CERNAT, Drd. Petru, „Elemente de antropologie prenatală în teologia creștină a secolului al II-lea”, în: *Altarul Reîntregirii*, S.N., XXIV (2019), 1, pp. 49-59.
232. CERNAT, Drd. Petru, „Embrionul uman în teologia Părinților apologeți”, în: *Teologie și Viață*, Serie nouă – anul XXIX (XCV), nr. 9-12, septembrie-decembrie 2019, pp. 82-96.
233. CHANG, Yao-Lung ET AL., „Monozygotic twins discordant for trisomy 21: Discussion of etiological events involved”, în: *Taiwanese Journal of Obstetrics and Gynecology*, 56 (2017), 5, pp. 681-685, doi: 10.1016/j.tjog.2017.08.019.
234. CHIRILĂ, Ioan, „Omul, o unitate care moare pe părți?”, în: *Medicii și Biserica*, vol. VII, Dr. Mircea Gelu Buta (coord.), Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2009, pp. 24-32.
235. CLÉMENT, Olivier, „Realitatea biologică a trupului și transcendența persoanei”, în: Dominique BEAUFILS ET AL., *Bioetica și taina persoanei. Perspective ortodoxe*, traducere de Nicoleta Petuhov, volum îngrijit de Tatiana Petrache, Editura Bizantină, București, 2006, pp. 40-56.

236. CLIFT, Dean, SCHUH, Melina, „Restarting life: fertilization and the transition from meiosis to mitosis”, în: *Nature Reviews. Molecular Cell Biology*, 14 (2013), 9, pp. 549-562, doi: 10.1038/nrm3643.
237. CONGOURDEAU, Marie-Hélène, „À propos d’un chapitre des *Éphodia*: l’avortement chez les médecins grecs”, în: *Revue des études byzantines*, 55 (1997), pp. 261-277.
238. CONGOURDEAU, Marie-Hélène, „Grégoire de Nysse en accusation: un dossier du XVe siècle sur l’origine de l’âme”, în: *Mélanges Gilbert Dagron, Travaux et Mémoires* 14, Collège de France, Centre de recherche d’histoire et civilisation de Byzance, 2002, pp.135-146.
239. CONGOURDEAU, Marie-Hélène, „L’animation de l’embryon humain chez Maxime le Confesseur”, în: *Nouvelle Revue Théologique*, 111 (1989), 5, pp. 693-709.
240. CONGOURDEAU, Marie-Hélène, „L’embryon est-il une personne?”, în: *Communio. Revue Catholique Internationale*, IX (1984), 6, pp. 103-116;
241. CONGOURDEAU, Marie-Hélène, „La postérité byzantine de l’*Ad Gaurum*”, în: Luc BRISSON, Marie-Hélène CONGOURDEAU et Jean-Luc SOLÈRE (eds.), *L’embryon: formation et animation. Antiquité grecque et latine, traditions hébraïque, chrétienne et islamique*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 2008, pp. 185-198.
242. CONGOURDEAU, Marie-Hélène, „Un procès d’avortement à Constantinople au 14e siècle”, în: *Revue des études byzantines*, 40 (1982), pp. 103-115.
243. CORREA, Juan de Dios Vial, DABIKÉ, Monica, „The embryo as an organism”, în: Juan De Dios Vial CORREA, Elio SGRECCIA (eds.), *The identity and status of the human embryo*, Pontificia Academia Pro Vita, Libreria Editrice Vaticana, 21999, pp. 317-331.
244. DAHOUN, Sophie, ET AL., „Monozygotic twins discordant for trisomy 21 and maternal 21q inheritance: A complex series of events”, în: *American Journal of Medical Genetics Part A*, 146A (2008), 16, pp. 2086-2093, doi: 10.1002/ajmg.a.32431.
245. DANCĂ, Wilhem, „Statutul embrionului uman după Sfântul Toma de Aquino”, în: *Studii tomiste*, 1 (2001), pp. 120-131.
246. DE PAEPE, Caroline, ET AL., „Totipotency and lineage segregation in the human embryo”, în: *Molecular Human Reproduction*, 20 (2014), 7, pp. 599-618, doi: 10.1093/molehr/gau027.
247. DEGLINCERTI, Alessia, ET AL., „Self-organization of the in vitro attached human embryo”, în: *Nature*, 533 (2016), 7602, pp. 251-254, doi: 10.1038/nature17948.

248. DEMOUSTIER, Adrien, „Un aspect du rapport homme et femme selon les chapitres 1 à 5 du livre de la Genèse. Esquisse d’une réflexion”, în *Nouvelle Revue Théologique*, 125 (2003), pp. 187-204.
249. DONCEEL, Joseph F., „Immediate animation and delayed hominization”, în: *Theological Studies*, 31 (1970), 1, pp. 76-105.
250. DZAU, Victor J., MCNUTT, Marcia, BAI, Chunli, „Editorial: Wake-up call from Hong Kong”, în: *Science*, 362 (2018), 6420, p. 1215, doi: 10.1126/science.aaw3127.
251. EBERL, Jason T., „The Beginning of Personhood: A Thomistic Biological Analysis”, în: *Bioethics*, 14 (2000), 2, pp.134-157.
252. EBERL, Jason T. „Aquinas’s Account of Human Embryogenesis and Recent Interpretations”, în: *Journal of Medicine and Philosophy*, 30 (2005), 4, pp. 379–394.
253. FERRER COLOMER, Modesto, PASTOR, Luis Miguel, „The preembryo's short lifetime. The history of a word”, în: *Cuadernos de Bioética*, XXIII (2012), 3, pp. 677-694.
254. FIDDLER, Morris ET AL., „Expression of SRY transcripts in preimplantation human embryos”, în: *American Journal of Medical Genetics*, 55 (1995), 1, pp. 80-84, doi: 10.1002/ajmg.1320550121.
255. MOLDOVAN, Sebastian, „«Și care este copilul meu?» Opțiuni parentale în fertilizarea in vitro și relevanța lor pentru o etică a procreației”, în: *Revista Teologică*, SN, nr. 3/2019, pp. 144-165.
256. POUDERON, Bernard, „L’interdiction de l’avortement dans les premiers siècles de l’Église”, în: *Revue d’histoire et de philosophie religieuses*, 87 (2007), 1, pp. 55-73.
257. RIZZERIO, Laura, „Le problème des parties de l’âme et de l’animation chez Clément d’Alexandrie”, *Nouvelle Revue Théologique*, 111 (1989), pp. 389-416.
258. ROMAN, Emilian-Iustinian, „Canonical and Theological Perspectives on Abortion and Incest”, în: *Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Teologie Ortodoxă*, 2 (2009), pp. 125-138.
259. SERRA, Angelo, COLOMBO, Roberto „Identity and Status of the human embryo: the contribution of biology”, în: Juan De Dios Vial CORREA, Elio SGRECCIA (eds.), *The identity and status of the human embryo*, Pontificia Academia Pro Vita, Libreria Editrice Vaticana, 1999, pp. 128-177.
260. TROIANOS, Spyros N., „L’embryon dans le droit canon byzantin”, traductuion par M. H. Congourdeau, în: *Ethique. La vie en question*, 4 (1992), pp. 44-57.